

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/357736767>

DİJİTAL DİN TEORİSİ: DİJİTAL DİN, GELENEKSEL DİNE KARŞI

Chapter · December 2021

CITATIONS
0

READS
35

2 authors, including:

Sevki Isikli

Marmara University

58 PUBLICATIONS 50 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Supranational Media [View project](#)

Philosophy of Digitalization [View project](#)

DİJİTAL DİN TEORİSİ: DİJİTAL DİN, GELENEKSEL DİNE KARŞI

Hilal GÖKBAYRAK¹
Doç. Dr. Şevki IŞIKLI²

Özet

İletişim teknolojisinin ulaştığı düzey ve ortaya çıkardığı sonuçlar göz önüne alındığında dijitalleşmenin, muhafazakarlığın kaynağı ve koruyucusu olarak görülen dini dahi dönüştürdüğü müşahede edilmektedir. Dijitalleşme, geleneksel din tasarımında radikal değişimlere yol açmış, dinden dijital dine geçiş durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dijital din olgusu, yaklaşık çeyrek asırlık kısa bir geçmişe sahiptir ve bu yüzden araştırmacılar için ortak bir dijital din teorisi henüz oluşturulabilmiş değildir. Bu metinde dijital din olgusu, dijital beşeri bilimlerin yeni bir disiplini olarak tanımlanmaktadır. Mevcut çalışmalar; dinin medyadaki görünümünü, dinî içerikli mobil uygulamalar, sosyal medya ve din ilişkisi gibi konular üzerine odaklanmış, dinin dijital görünümünü parça parça ele alıp tasvir eden tekil çalışmalardır. Henüz üzerinde uzlaşılmamış, terim ve sorunları tespit edilmemiş, araştırma paradigması geliştirilmemiş emekleme aşamasındaki bir entelektüel alandır. Analitik yaklaşıma dayalı bu çalışmada dijital din, dijital beşeri bilimlere ait sosyo-teknik-dijital olgu olarak tanımlanmakta; dijital din terminolojisi, sorunları, dijital beşeri bilim paradigması ve araştırma teknikleri tasvir edilmektedir. Böylece “dijital din” araştırmaları için teorik bir çerçeve sunulmaktadır.

1 Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

2 Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Anahtar Sözcükler: Dijital Din, Teknoloji, Dijitalleşme, Teorileştirme, Sanal Din.

Giriş

Yazı ve matbaanın icadının düşünsel etkileri gibi, teknolojikleşmenin de benzer bir etkiyle dini dönüştürmesi kaçınılmaz olmuştur. Sözlü kültürle başlayan iletişim dijital kültürle siber uzama taşınırken hızla yaşanan dijitalleşme dinî iletişimin de yeni bir anlam ve içerik kazanmasına sebep olmuştur. Gelişen ve değişen yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla dinî bilginin daha geniş kitlelere ulaşması sağlanmış, geleneksel dinin kendine has unsurları sanal ibadethaneler, sanal fetva, sanal günah çıkarma, sanal hac vb. yeni isimler altında dindar kullanıcılar için yeni fırsatlar sunmuş, dünyanın herhangi bir yerindeki farklı inanç ve kültürlerden kullanıcılarla sosyal ağlar üzerinde bir araya gelerek ortak idealler etrafında oluşturulan sanal dinî cemaatlerle yeni sosyalleşme ortamlarının ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır.

Web 3.0 teknolojisinin bireysel ve toplumsal hayata getirdiği “etkileşim” olgusu dinin, iletişim ve medya alanında her geçen gün daha fazla yer bulmasını sağlamış, yeni medyada algı ve temsil biçimini birçok açıdan etkileyerek yeni ve tartışmaya açık sonuçlar ortaya koymuştur. Kullanıcı odaklı din olgusunun gelişmesiyle aşama aşama siber uzama taşınan dinî söylem, dijital din olgusu ile yeniden yorumlanmış, yeni iletişim teknolojilerinin dinî tecrübe ve alışkanlıkların içine bu denli nüfuz etmesi çeşitli kaygılara yol açarak dinin geleneksel yapısını bozmakla eleştirilmiştir.

Mesajlarını iletebilmek için her çağın teknolojik imkânlarından yararlanan din olgusu, dijital kültüre aşama aşama eklenerek siber uzamda kendine yer edinmeyi başarmıştır. Dindar kullanıcıların dinî hayatlarını kolaylaştırıp zenginleştiren mobil uygulamalar da dinî ritüeller için yeni bir alan olarak görülmüştür. Dinin sanallaşarak siber uzamda yayılışını ve çevrimiçi pratiğe dökülmesi sürecini ifade eden “dijital din” olgusu ile ilgili çalışmaların, yeni iletişim teknolojileri ve yeni medyanın geleneksel dinî değer ve pratikleri ne yönde etkilediği ile ilgili araştırmaların özellikle ülkemiz özelinde sayısının yetersiz olması, akademik anlamda ortak bir dijital din teorisinin oluşturulamamış olması gibi sebepler bizi

henüz emekleme aşamasında olan bu entelektüel alana katkı sağlamak adına motive etmiştir.

Bu çalışma; internette dinin yer alış boyutlarını, internetin dinî mesajların iletilmesinde kullanılmasını, internetin dinî iletişimde sunduğu fırsatları, dine ilişkin siber uzamdaki sürecin nasıl geliştiğini, dinlerin bu düzlemde nasıl temsil edildiklerini, dinî toplulukların internet ortamını nasıl ve hangi amaçlarla kullandıklarını, dinin ritüel boyutunun siber uzamdaki yansımalarını, online-offline uzamlarda dinî kimlik ve dinî otorite sorunsalını, dinî sosyalleşmede kitle iletişim araçlarının etkisini, dinî bilgide yaşanan dezenformasyonu ve güven problemini, denetimsiz ve korunmasız din kaygısını, dijital dine yönelik gelenekselci eleştirileri, dijital dinin yol açtığı tehdit algısını, dijital dine karşı koruyucu refleksleri ve dijitalleşen dinin yan etkilerini konu edinmektedir.

Dijital Kültür, Sosyal Medya ve Dijital Din

Dini ifade biçimlerimiz yeni teknolojik araçların imkânları çerçevesinde şekillenmektedir. İnternet kullanımının artması ve dinî içeriklerin sanal ortamlarla buluşması sürecinde, din olgusunu ifade etmek için “siber din”, “sanal din”, “çevrim içi din (online religion)” gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Araştırmalar, mobil cihazların dinin siber uzayda yer edinmesi ve kendini dijital din olarak yeniden üretmesindeki rolüne atıf yapmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı dijital teknolojiyle simbiyotik yaşamın ve birlikte mevcudiyetin koşullarını büyük olasılıkla gerçekleştirmiş insanın inanç ve ibadete karşı tutumunu öngörme girişimlerine ilişkin dijital din araştırmalarını analiz etmektir. Dijk (2016), dijital kültürü bilgisayar, cep telefonu, internet ve diğer dijital medya araçlarını kullanan kişilerin gerçekleştirdiği uygulamalar olarak tanımlamakta ve dijital kültürün kullanıcı üretme, önceden programlama ve yaratıcılık, görselleştirme parçalanma, yeniden birleştirme, hızlanma ve nicelleşme gibi özellikleri olduğunu ifade etmektedir.

Dijital kültürün kullanıcıların hayatlarına interaktif iletişim imkânı kazandırmasıyla kullanıcılar, kendi özgün fikirlerini bu ortamda sunma, var olan metinler üzerine kendi eklentilerini yapma, kendi videolarını çekip yayınlama, fotoğrafları kolajlayabilme, üzerinde oynama ve yeni görseller elde etme, blog ve mikroblog aracılığıyla var olan haberleri

paylaşma ve bunlara kendi düşüncelerini yansıtma gibi sonsuz fırsatlar elde etmişlerdir. (Askeroğlu, 2017: 85)

Dünyanın farklı yerlerinden birbirini tanımayan kullanıcıların hem yazılı hem görsel bir biçimde iletişim kurmaları, ortak bir sayısal ortamda buluşmaları ve sosyal medya aracılığı ile kendilerini ifade etmelerini mümkün kılan yeni medyada (Öztürk, 2019: 462) kullanıcılar zamandan ve mekândan bağımsız olarak boş vakitlerini değerlendirmekte, eğlenmekte, mesajlaşmakta, haber almakta, paylaşım yapmakta, günceli takip ederek bilgilenmekte ve kamuoyu yaratmaktadır. (Sirel, 2019: 481) Sosyal medyanın temel özellikleri şunlardır: (Cerrah, 2015: 15)

- Katılım: Sosyal medya platformları katılım ve geribildirimini cesaretlendirir.
- Açıklık: Sosyal medya platformlarının çoğu katılım ve geri bildirimine açıktır.
- Karşılıklı konuşma: Sosyal medya platformları karşılıklı sohbet imkânı sağlar.
- Topluluk: Herhangi bir amaçla topluluk oluşumuna izin verir.
- Bağlantısallık: Başka sitelere, kaynaklara ulaşabilmek için link verir.
- Medyada içerik oluşturma: Kullanıcılar kendi düşüncelerini, tecrübelerini, fotoğraf ya da videolarını yayınlayıp paylaşabilmektedirler.
- Yeni etkileyenler tabakası: Medyanın demokratikleşmesi sayesinde kullanıcılar yeni etkileyenler tabakası olarak adlandırılabilir.

Anlık video, görüntü ve fikirlerin tartışıldığı kimi zaman toplumsal hareketlere ve sivil toplum örgütlerine öncülük yapan kimi zaman da ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü bir kazanç alanı ve isteklerin duyurulduğu bu platformlarda (Gedikoğlu ve ark., 2019: 290), milyonlarca kullanıcıya sahip iletişim araçları toplumun sosyo-kültürel yapısında önemli değişimler meydana getirmektedir. Arap ülkelerinde yaşanan Arap Baharı, İspanya'daki Indignados hareketi, ABD'de yaşanan işgal eylemleri ve Türkiye'de Gezi Parkı Olayları sosyal platformların bilgiyi yayma ve büyük kitleleri etkileme noktasında; internetten aldığı güçle toplumları nasıl yönlendirebildiğine örnek olarak gösterilebilir. (Erkiilet, 2016: 92) Bu olayların gelişiminde merkezî bir konumda olan dijital

medya bu gelişmelere neden olmadığı hâlde eylemcilere güç vermiş ve dine dayalı otoritelerde dahi otoritelerin gücünü sarsmıştır. (Hülür ve Bekiroğlu, 2016: 150)

Toplumsal olayları gözlemleyip incelemek için âdeta sosyal bir laboratuvar hâline gelmiş olan dijital medya yani dijital ortamlar bu özelliği ile salt teknolojik bir araç olmanın ötesinde kültür inşasının gerçekleştiği, yayılıp tartışıldığı bir mekân olarak algılanır olmuştur. (Haberli, 2020: 886) Alışveriş yaparken neye ihtiyaç duyduğumuzu ve neyi almaya karar verdiğimizizi bilen Amazon, alışkanlıklarımızı ve tercihlerimizi takipte olan Google, fikir ve görüşlerimizden haberdar Twitter, ilişki durumumuzun tüm detaylarına sahip Facebook ve kiminle ne kadar süre konuştuğumuzu öğrenen cep telefonu operatörleri dev bir veri yaratmıştır. (Sevim ve Sevim, 2019: 469) Bu veriler kolay, ucuz ve hızlı iletilir, kaydedilir ve saklanabilir olmuştur. Bu durum yeni medya için önemli fırsatlar doğurmuş, önce metinlere (Bloglar-1999), ardından imaj kullanımına dönüşmüş (Facebook-2004), daha sonra video (YouTube-2005), ardından gerçek zamanlı metinler (Twitter-2006), sonrasında gerçek zamanlı imaj yayını (Instagram-2010, Snapchat-2011) ve nihayetinde gerçek zamanlı videolar, canlı yayınlar izleyicinin kullanıcıya dönüşmesini (Periscope-2015, YouNow-2015, Twitch-2014) sağlamıştır. (Şahin ve Şahin, 2016: 54)

Dijital Kültür: Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenler

Prensky, insanları yaşlarındaki farklılığa göre ele almış ve sayısal uçurum kavramına dayanarak değişik bir bakış açısıyla yorumlamış (Bilgiç ve ark., 2011: 2), internetten önce dünyaya gelenleri “dijital göçmen”, internetten sonra doğanları ise “dijital yerliler” (ağ nesli) olarak sınıflandırarak literatüre yeni kavramlar kazandırmıştır. Prensky, yeni nesil aktörlerini tanımlarken teknolojiyle büyüyen ve teknolojiyle sonradan tanışan şeklinde bir ayrım yapmış ve ağ ortamında büyüyen çocukları ifade etmek için dijital dilin bu kuşak tarafından ana dil (native speaker) olarak konuşulmasından hareketle “dijital yerli (digital native)” olmasının uygun olduğunu düşünmüştür. (Karabulut, 2015: 16)

Teknolojik gelişimlerde X kuşağının önemli katkıları olmuş ve günümüz teknolojik ürünlerinin birçoğunu bu kuşağın bireyleri geliştirmiştir. Değişim kuşağı diyebileceğimiz X kuşağının mensuplarından Amazon.com kurucusu Jeff Bezos 1964, Youtube’un kurucuları Chad Hurley 1976,

Steven Shih Chen 1978 ve Jawed Karim 1979 doğumludurlar. Twitter'ın mucidi Jack Dorsey 1976 doğumludur ve hepsi X kuşağı çocuklarıdır.

Dijital yerliler, hayatlarının merkezinde dijital ortamların ve yeni teknolojilerin yer aldığı, gündelik işlerini teknoloji ile yürüten 21. yüzyıl çocuklarından ve gençlerinden oluşmaktadır. (Bilgiç, vd., 2011: 2) Dijital yerliler, kendilerinden önceki kuşaklardan farklı birtakım temel özelliklere sahiptirler. Örneğin Prensky, bugünün öğrencilerinin öğrenme tarzlarının farklı olduğunu ve dijital yerli olan öğrencilerin öğretmenlerinin dijital göçmenler olduğunu söylemektedir. Dijital yerliler teknolojiyi farklı bağlamlarda kullanmaktadırlar:

- Kişisel ilgi veya eğlence
- Sosyal iletişim
- Günlük işler için kullanım (otobüs ya da uçak bileti satın alma vb.)
- Profesyonel çalışma ve üniversite/ders çalışması (Bilgiç vd., 2011: 4).

OECD tarafından gerçekleştirilen eğitim amaçlı projede Pedro (2006), “Yeni Bin Yılın Öğrencileri” nin özelliklerini şöyle sıralamıştır:

- Dikkat süreleri kısadır.
- Zihinleri sürekli konudan konuya atlar.
- Çoklu işlemler yapabilirler.
- Anında dönüt isterler.
- Dijital araçların dilini keşfederek, yaşayarak öğrenirler.
- Dijital olarak sosyal çevreleri gelişmiştir.
- Fiziksel olarak çoğunlukla yalnızdırlar.
- İletişimde ve ilişkilerde sabırsızdırlar.
- Fantezi dünyaları gelişmiştir.
- Oyun merkezli öğrenirler.
- Metin öğelerindense dijital öğeleri tercih ederler.
- Kâğıda basılı araçlarsa dijital araçları tercih ederler.
- Eğitimden beklentileri yüksektir.

Eğlence, oyun, çevrim içinde kalma eğilimi, kısa dikkat süresi, hızlı geribildirim talep etme gibi karakteristikler, gelenek, dinî bilgi ve pe-

dagoji için gerçek birer tehdittir. Aşağıda sıralanan karakteristikler ise dinî otorite ve dinî eğitime dair yeni zorluklar anlamına gelmektedir. Dijital ortamlarda bilgiyi kendi kendilerine araştırıp bulmayı ve hiç tanımadıkları insanlarla bu bilgiyi paylaşmayı tercih eden dijital yerli öğrenenlerin bazı özellikleri şunlardır:

- Bilgiye çabuk ulaşmak isterler.
- Bir yazıyı baştan sona okumak yerine kapsül hâlinde okumayı tercih ederler.
- Bilişsel yapıları sıralı değil paraleldir.
- Aynı anda pek çok işi yapmak isterler.
- Yaşayarak, keşfederek öğrenmek isterler. (Bilgiç ve ark., 2011: 4)

Dijital yerliler için bilgiye erişimde; hız, görsellik ve eğlence ön plandadır; hızlı bir şekilde erişim sağladıkları verinin görselliği zengin, kısa, paket veriler olmasını isterler, daha çok oyun ve eğlence içerikli sayfalarda zaman geçirmeyi severler, uzun süre aynı konuya odaklanmada zorluk çekerler. (Eşgi, 2013: 183)

Web çağından önce dünyaya gelen dijital göçmenler Prensky'e göre dijital medya araçlarını kullanırken zorlanırlar, grafik yerine doğrusal okumayı seçerler, bilgiye ulaşırken önce basılı kaynaklara, sonra internete bakarlar, bir programın nasıl kullanılacağını öğrenmek için kullanım kılavuzunu okurlar. (Tonta, 2009: 745) Dijital göçmenlerin teknolojiyi kullanım amaçları genellikle belli bir ihtiyaçtan dolayıdır. Ancak son zamanlarda bilgi edinmenin dışında eğlence, sohbet etme gibi amaçlara teknolojiden faydalanmaya başlamışlardır. Yine de dijital göçmenlerin öncelikleri bu kültürün getirdiği araçlardan faydalanmaktır. En temel fark teknolojinin dijital yerlilerin hayatında günlük yaşamlarının doğal bir parçası olmasıdır. (Kürkcü, 2015: 1)

Dijital göçmenlerin bilgi arama, kullanma yöntemleri de dijital yerlilerin yöntemlerinden farklıdır. Dijital göçmenler bilgi ve hizmetlere erişmek için taştan tuğladan örülmüş kütüphaneleri kullanmayı tercih ederken, dijital yerliler kütüphanelere kendi sosyalleştikleri, öğrendikleri ya da ders çalıştıkları ortamlarda ihtiyaç duydukları yer ve zamanda erişim sağlamayı isterler. (Tonta, 2009: 760) Dijital göçmenler arasında, çocuğu ile aynı dili konuşmak onu daha iyi anlamak isteyen anne ve babalar, en az dijital yerli öğrenciler kadar teknoloji kullanmak zorunda

kalan öğretmenler, dijital dünyayı işi ya da mesleği gereği takip etmek zorunda olanlar vardır. (Kurt vd., 2013: 8) Dijital medya araçlarını ikinci kaynak olarak kullanan dijital göçmenler ile dijital ortamların içine doğan dijital yerlilerin haber alma kaynakları ve alışkanlıkları da farklılık göstermektedir. Dijital göçmenler haber kaynağı olarak basılı gazeteleri tercih ederken, dijital medya araçlarıyla büyüyen dijital yerliler internet gazeteciliği ve sosyal medyadan yararlanarak güncel gelişmelerden anında haberdar olmak isterler. (Kürkçü, 2015: 2)

Geleneksel Din Teorisinden Dijital Din Teorisine Geçiş

20. yüzyıla gelinceye kadar birçok düşünür, insanların evreni algılayma biçimini ve âlemden kendisine biçtiği rolü değiştirecek fikirlere imza atmıştır: Kopernik insan-evren ilişkisini, Darwin insan-tabiat ilişkisini irdelerken, Nietzsche tanrının öldüğünü, ölmediyse bile can çektiğini söylemiş, Engels ise sosyalist devrimin dini yok edeceğini iddia etmiş; Marx, rasyonelleşme sürecinde dinin yok olacağına inanmış, Durkheim, din yerine toplumun kendine tapındığını savunmuş, Weber, zihinleri asırlardır efsunlayan bu büyüün rasyonelleşmeyle beraber bozulacağını iddia etmiştir. (Köse, 2015: 6)

Alman materyalizminin önemli düşünürlerinden Feuerbach ise dini uyanan bilincin rüyası olarak görmüştür. Onun diyalektik düşüncesini, sosyolojik temellere indirgeyen Marx için din toplumsal bir uyutucudur. Weber'e göre din pozitif birleştirici unsur olarak ele alınmalıdır. Freud için din insanların kişilik problemlerini halletmeleri ve toplumsal bunalımlarından kurtulmaları için buldukları yöntemdir. (Ballıkaya, 2015: 88)

Sosyal bilimciler kendi bakış açılarına uygun olarak yaptıkları tanımlamalarda din kavramını tarif ederken bazen tabiatüstü yüce varlık ve tanrı fikrine bazen de mutlak itaat duygusuna vurgu yapmışlar, bazıları da toplumsal değerler bilinci, zihni melekeler, ruhsal tecrübe gibi konuları ön plana çıkarmış fakat dinin içinde barındırdığı çok boyutlu, kompleks yapının da etkisiyle farklı dinlere mensup insanların temsil ettiği dinsel yapıyı kapsayıcı bir tanıma varamamışlardır. Bu durum farklı milletlerde daha belirgindir: Araplar tanrısal buyruk, Cermenler âdet, Yunanlılar ayinler ve kader, Romalılar, aile ve hukuk üzerinde dururken, Çinliler, dinî bağın, doktrinel vechesi üzerinde ısrar etmişler, Hindular ise kâinatın kutsal düzeni (Dharma) üzerinden dine bir anlam vermeye

çalışmışlardır. (Chevalier, 1987: 97) Din tanımları en temelde iki kategoride ele alınmaktadır:

- Etimolojik ve semantik din tanımları
- Özsel ve işlevsel din tanımları
- Durkheim, dini tamamen sosyal bir olgu olarak görmüş ve din olgusuna oldukça radikal sosyolojik tanımlar getirmiştir:
- Din, kutsal şeylerle ilgili emredilmiş ve yasaklanmış pratiklerdir.
- Din, kutsal şeylerle ilgili inanç ve pratiklerin bir dayanışmasıdır.
- Din fikri, kilise fikrinden ayrılamaz.

Durkheim, dinlerin kaynağı olarak ruhu temel sayan animizm ve doğal güçleri çıkış noktası yapan naturizm vb. inançları ve dinin özsel tanımlarını reddetmiş, dinin asıl kaynağının toplumun kendisi olduğunu savunarak dini toplumsal olana indirmediği için eleştirilmiştir. Çünkü dinin ilahi kaynağını ve özünü reddederek, onun sosyal dayanışma aracı olarak görülmesi, dini anlatabilmek için yeterli değildir. (Kurt, 2008: 90) Çünkü dinin ilahi kaynağını ve özünü reddederek, onun sosyal dayanışma aracı olarak görülmesi, dini anlatabilmek için yeterli değildir. (Kurt, 2008: 90) İşlevsel tanımlara örnek olarak aşağıdaki tanımları verebiliriz:

- Din, insani problemlerin çözümüne yönelen inanç ve pratikler sistemidir. (Yinger)
- Din, deneysel olmayan normatif bir inanç sisteminin toplumun eksikliklerini giderme gayretidir. (Parsons)
- Din, sosyal düzenin anlam alanıdır. (Luckmann)

Sosyalleştirme, bütünleşme, meşrulaştırma, anlamlandırma, sembolleştirme ve profan (kutsal dışı), kilise gibi olabildiğince dünyevi kavramların kullanıldığı bu tür tanımlar, sadece dini değil; dinin işlevlerini sergileyebilecek komünizm, faşizm, marksizm, nasyonalizm, ateizm vb. din dışı inanç sistemlerinin de din tanımı kapsamında ele alınmasına olanak sağladığı için eleştirilmişlerdir. (Eyüpoğlu ve Batuk, 2015: 102)

Geleneksel Dinin Toplumsal İşlevleri

18 ve 19. yüzyıllar boyunca görülen aşırı sübjektivizmin etkisiyle, dinî, tamamen ferdi bir olaymış gibi anlama eğilimi, 19. yüzyılın son-

larında değişmeye başlamış, bu dönemden sonra din, sosyal şartlardan hareketle anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. (Keskin, 2004: 9) Bu bağlamda dinin sosyal fonksiyonları şu şekilde özetlenebilir:

- Toplumsal kontrol aracıdır.
- Toplumsal değişimin öznesidir.
- Toplumun düzenine ve sürekliliğine yardımcıdır.
- Toplumlara belli bir zihniyet ve ideoloji kazandırır.
- Sosyal bütünleşme ve toplumsal kaynaşmayı sağlar.
- Toplumunu yapılandırmak amacıyla belirli normlar ihdas eder.
- Meşrulaştırma işlevi ile gücün kullanımını haklı gösterir.
- Bireye kimlik kazandırıp, ait olma duygusunu pekiştirir.
- Sembolik bütünleşmeyi sağlar.
- İnananlara belli bir değerler sistemi sunar.
- İnananların sosyalleşmesi üzerinde hızlandırıcı bir etkisi vardır.
- Bütünleştirme, denetleme ve birleştiriciliği sağlar.
- Kuşaklararası kültür taşıyıcılığı yapar.
- İnanan inanmayan şeklinde ayrıştırıcı etkisi vardır.
- Çatışma çıkarcı, devrim yapıcı veya parçalayıcı işlevleri vardır.

Din, **meşrulaştırma işlevi** ile sosyal kontrol mekanizmasının işleminde ciddi bir rol oynar. Sosyal düzenin istikrarında, toplum üyelerinin sorumluluklarını yerine getirmelerinde, yönetilenlerin devletle ilişkilerinin rayında gitmesinde, sosyal ve siyasal düzenin kural ve düzenlemelerinin sınırları dahilinde hareket edilmesinin sağlanarak, o sınırların dışına çıkılmasının önlenmesinde dinin meşrulaştırma işlevinin etkileri görülmektedir. (Okumuş, 2014: 445) **Sosyal kontrol**, insanları toplum kuralları çerçevesinde tutmayı amaçlar. Berger'e göre toplumsal kontrol iç ve dış kontrol olmak üzere iki şekilde görülür:

- Dış kontrol ile din, meşrulaştırma denilen durumu yerine getirerek gücün kullanımını haklı göstermeye çalışır.
- İç kontrol ile din, vicdan denilen bir tarzda işlerlik kazanır.

Durkheim, “kutsal” ve “kutsal-dışı” arasında net bir ayrım yaparak dini manevî bir birlik oluşturmak üzere birleşmiş bir dinî cemaat şeklinde

tanımlayarak dinin sosyal bütünleşme ve kontrolün sağlanmasındaki işlevine değinir. (Günay, 2002: 6) Din; kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin dayanışmalı bir sistemidir. Bu inanç ve eylemleri kabul edenler ümmet denilen manevi bir grup hâlinde birleşir. Bu arada dinsel tören ve semboller de bu grubun bütünlüğünün korunmasında ve sürdürülmesinde yardımcı olurlar. Dinî semboller, toplumun birlik ve bütünlüğünün ifadesi ve yapı taşlarıdır. Kitle iletişim araçlarının dinî sosyalleşme sürecinde iki temel işlevi bulunur:

- **Dini bilgilerin aktarımı:** Medya aracılığı ile kitlelere dinî öğretiyi tanıtıcı faaliyetler yapılabilmektedir.
- **Rol model olması:** Görsel ve işitsel yayınlarda boy gösteren karakterleri taklit etme isteği sonucunda dinî tutum ve davranışlarda rol model alma temayülü gözlenmektedir.

Geleneksel yollardan farklı bu işlevleri nedeniyle kitle iletişim araçları hem aranan hem de tartışılan bir olgu hâline gelmiştir. (Arslan, 2016: 10) Modern toplumlarda dinî kimlik ve kolektivite oluşturmanın en etkin yolu medyadan geçmektedir. Bilginin hızla üretilip çok çabuk tüketildiği küresel dünyamızda, toplumsal yaşamın temel yapı taşlarından olan medya ve din yapısal ve işlevsel bir dönüşüm süreci içindedirler. Bu süreçte medya ve dinin modern toplumlarda bireyin davranışlarını ve yaşamını belirlemedeki rolü ve etkisi artarken karşılıklı bağımlılık ve etkileşimleri neticesinde yeni bir boyuta geçilmiştir. (Al, 2019: 1)

İnternet ve Din İlişkisi

Bilgisayar ağları ile dinî öğretilerin buluşması 1970'li yılların sonlarına rastlar. 1978 yılında Christensen ve Randy Suess tarafından hayata geçirilen CommuniTree adlı forumun parçası olan Bulletin Board System, sanal platformlarda dinî fikirlerin tartışıldığı ilk ortamdır. Çevrim içi dinî odaklı ilk etkinlik olarak kabul edilebilecek BBS tartışma alanlarından "Create your own religion/Kendi dinini yarat", kullanıcıların kendi dinlerini diğer kullanıcılara anlattıkları, dinî konuları tartıştıkları önemli bir platform olan ORIGINS her dinden kullanıcının herhangi bir sınırlama olmadan dinî konularda fikirlerini rahatlıkla yazabilmelerini sağlamıştır. (Dereli, 2019: 94)

USENET'teki dinî tartışma gruplarından Ecunet 1986'da ortaya çıkan çevrim içi ilk ekümenik ağ oldu. 1992'de ilk sanal Hristiyan Cemaati,

Amerikan Presbiteryenleri tarafından siber uzamın ilk kilisesi kuruldu. (Campbell & Vitullo, 2016: 73) Siber uzamdaki dinî tartışmaların konulara göre haber grupları şeklinde bölümlere ayrıldığı, böylece ayrı başlıklar altında görüşlerin daha ayrıntılı şekilde paylaşılabilirdiği, USENET üzerindeki dinî içerikli ilk tartışma grubu olan “net.religion”, BBS ortamlarından daha popüler hâle geldi. (Dereli, 2019: 94) Zamanla kullanıcı sayısı arttıkça “alt. philosophy” ve “soc.culture” gibi bir dizi özel hiyerarşiye bölünmeye başladı. (Campbell, 2012: 5)

İnternetin ortaya çıkışıyla hayatımıza giren interaktif iletişim ortamı aynı zamanda dinî iletişim için de bir dönüm noktası olmuş, bu gelişmeler dinsel yönelimin oldukça belirginleştiği bir döneme denk düşmüştür. (Menekşe, 2015: 153) İletişim araçlarının endüstrileşmesi ve de kitleselleşmesi ile popüler kültürde dinin görünürlüğü artmış (Arslan, 2016: 18), toplumsal olaylar, modernleştikçe dinin gerileyeceği ve zamanla toplumsal hayattaki etkisini kaybedeceği, dinî ritüellere katılımın azalacağı, dinin toplum için büyük bir anlam ifade etmeyeceği gibi beklentilerin gerçekleşmediğini göstermiş, aksine dinî eğilimler yükseliş göstermiştir. (Menekşe, 2015: 154)

Din sosyologları, dinî hareketlerin toplumsal ivme kazandığı yeni dönemi “kutsala dönüş, büyük uyanış” gibi nitelendirmelerle tanımlamaktadırlar. Dinî kültürün medyatik formda üretimi özellikle 1960’lı yıllarda bütün dünyada ortaya çıkan ‘dinî uyanış’ sürecinde hız kazanmış, bu süreç, “insanlığın üçüncü büyük uyanışı” olarak nitelendirilmiştir. (Akgül, 2008: 63) Günümüzde semavi dinlerden uzak doğu dinlerine hatta marjinal dinî gruplara, geleneksel tarikatlardan modern cemaat yapılarına kadar neredeyse bütün inanç sistemleri internet ortamında temsil edilmektedir. (Haberli, 2013: 871) Dijital düzlemin kendilerini anlatabilmeleri için oldukça etkin bir ortam olduğunu farkeden moderniteye mesafeli dinî akımlar bile dijital teknoloji ve sosyal ağlardan kaçınmamaktadır. (Eskicumalı ve Kol, 2019: 15) Bu platformlar dinin hedeflediği tebliğ ve irşat hizmetleri önünde çok fazla imkân ortaya çıkarmış, dini grupların etki ve işlevlerinin artmasını sağlamıştır. (Arslan, 2016: 16) Din açısından internetin icadı son derece önemlidir, sonuçları çok boyutludur ve çok disiplinli bir çalışmayı gerektirir. (Kılıç ve Acar, 2020: 11) yaptıkları araştırmada internetin sadece bir eğlence aracı ve boş zamanın geçirildiği bir ortam olduğuna dair algının kırılmaya başladığını ibadet ve manevi değerlerini geliştirme gibi farklı amaçlar doğrultusunda da kullanıldı-

ğını saptamıştır. Kullanıcıların yaşam şekillerine ve ihtiyaçlarına göre internetin dinî amaçlı kullanım motivasyonları farklılık gösterir. Aşağıda internetin dinî amaçlarla kullanımının çeşitli biçimleri verilmiştir : (Hülür ve Bekiroğlu, 2016: 152)

Ortak ilgilere sahip kullanıcılar internet sayesinde geniş bir ağ içinde iletişim kurma imkânı elde ederler. Dinî mesajları geniş kitlelere ulaştırma noktasında internet çok büyük bir fırsattır. Dinî topluluklar internetin önemini bilincinde olarak üyelerine ve üye olmayanlara yönelik enformasyon sağlayıp onlara ulaşmayı hedefler. İnternet dinî metinlere erişimde kolaylık sağlar: İnternet, manevi açıdan adanma gibi tecrübe noktasında yeni fırsatlar sunar. Siber uzamda dinî pratikler, çevrim dışı ortamlardaki maneviyat ve dinî pratikten daha caziptir. İnternetin hiper metin yapısı, dinî arayış içinde olanlar için sınırsız bir dünya sunar. İnternet sayesinde çevrecilik, seks ticaretiyle savaşıma veya hayvan hakları gibi konularda dinî mücadelenin eli güçlenmektedir.

Sosyal Medya ve Din İlişkisi

Postmodern bir toplumun oluşturucu gücü olan medyadan bahsedilirken sadece oldukça etkin bir araçtan değil aynı zamanda dijital çağı oluşturan dinamiklere sahip bir olgudan, yeni anlamlar, davranış tarzları ve semboller üreten bir yapıdan da bahsedilmektedir. Medya–din ilişkisi ise dinin medyada temsil edilişi, medyadaki dinî bilgilerin geçerliliği, güvenilirliği ve otantikliği, medyanın yeni iletişim teknolojileri ile etki alanını artırması, dinî ritüellerin dijital medyaya aktarılması, dinin dijital ortamlardaki varoluşu, medyanın dinî meselelerde bilgi kaynağı olması gibi çok çeşitli alanları içerisine dâhil eden bir ilişki biçimidir. (Arslan, 2015: 13)

Yeni medyayı (sosyal medyayı) geleneksel medyadan ayıran temel özellik iletişimin tüm aşamalarını ve bütün medya türlerini kapsayan bir etkileşimi başlatmış olmasıdır. (Öztürk, 2019: 447) Herhangi birinin binlerce kişiye hızlı ve kolay bir şekilde mesaj iletebilme imkânı bulduğu yeni medya, insanlararası etkileşimi geleneksel medyaya oranla büyük bir hıza ulaştıran yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla din alanında da bir dizi yeni açılıma zemin hazırlamıştır. (Menekşe, 2015: 152) Dindar kullanıcıların, yazılı, sesli ve görüntülü dinî içerikleri paylaşma, bilgi edinme, dijital ortamlarda zekât verip kurban bağışması yapma, çevrim

içi bir ritüele katılma gibi dinî yaşayışlarına yönelik pratikler, bu yeni medya ortamının inanç sahiplerine sunduğu fırsatlardan birkaçıdır. (Haberli, 2019: 76)

Günümüzde dinsel hareketler, sosyal medyayı faal biçimde kullanmaktadırlar. Siber ortamda günah çıkarma, dinî hassasiyeti olan kullanıcılar için evlilik siteleri vb. çok geniş bir yelpazede faaliyet gösteren dinî içerikli siteler din fenomenini dijitalle taşıırken (Al, 2019: 168), kullanıcılar sınırsız bir ortam olan internette dinî gereksinimlerini aramakta ya da içeriklerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Kılıç ve Acar, 2020: 6). İnternetin interaktivite özelliği sayesinde dünyanın herhangi bir yerinde bir Yahudi Ağlama Duvarı'na dua gönderebilmekte, bir Müslüman sanal hac uygulaması ile Kâbe ziyaretini ifa edebilmektedir. (Haberli, 2015: 46) Dinî grupların sosyal medya ile ilişkilerinin yoğunlaşmaya başlaması yakın zamanlara dayanır. 2010'lara kadar faaliyetlerini web sitelerinden yürüten dinî organizasyonlar bu tarihten itibaren başta Facebook olmak üzere bazı sosyal medya platformlarında da yer almaya başlamışlardır. Dinî grupların mesajlarını kitlelere iletmek amacıyla sosyal medyayı tercih etmelerinin altında yatan sebeplerin çoğu, sosyal medyanın aşağıda sıralanan mimari yapısıyla ilgilidir:

- Sosyal medya işlevsel bir yapıya sahiptir.
- Sosyal medya gelişmiş internet uygulamalarını bünyesinde barındırır.
- Sosyal medya teknik açıdan pek çok imkân sunar.
- Sosyal medya kullanımı çok kolay bir ara yüze sahiptir.
- Sosyal medya ciddi bir altyapı ve profesyonel bir kadro gerektirmez.
- Sosyal medya ücretsizdir.
- Sosyal medya büyük kitlelere hızlı ve kolay ulaşma imkânı sunar. (Yavuz, 2020: 41)

Birçok dinî lider veya dinî kurum, sosyal medya kullanıcıları üzerindeki otoritesini koruyabilmek ya da pekiştirmek için sosyal medyayı kullanmaktadır. Papa Francis verdiği vaazları sosyal medya üzerinden farklı dillerde paylaşırken, Dünya Müslüman Alimler Birliği Başkanı Yusuf el Karadavi kurmuş olduğu "islamonline.net" ile dindar kullanıcılara ulaşmaya çalışmaktadır. 2,5 milyon Twitter takipçisi bulunan

Yusuf el-Karadavi, interneti İslam'ın hizmetine sunmanın bir gereklilik olduğunu belirtirken, Kâbe İmamlarından Abdurrahman Sûdeysi İslam'ın takipçilerinin dinin mesajını tüm dünyaya yaymak için teknolojiadaki gelişmeleri kullanması gerektiğini açıklamış, “Hz. Muhammed'in sahabeleri peygamberin mesajını yaymaya kalkışmasaydı, İslam büyümezdi. Bu nedenle İslam'ın takipçilerinin, modern zamanlarda dini yaymak için internet ve elektronik medyayı kullanmaları gereklidir.” (The Indian Express, 27.03.2011) diyerek internet kullanımını teşvik etmiştir.

Dijital Din ve Mobil Uygulamalar

Akıllı telefon ve tabletler gibi kablosuz iletişim olanağı sağlayan cihazlar uygun fiyatlı modelleri sayesinde herkesin kolayca ulaşabileceği bir konuma yükselmiş ve dünya çapında hızla benimsenmiştir. Apple I-Phone cihazının 2007'de hayatımıza girmesiyle başlayan süreçte yüksek çözünürlüklü dokunmatik ekranlar, güçlü işlemci hızı, farklı ekran boyutlarına uyumlu web tasarımları, iki parmaklı büyütme, çift tıklama, kaydırma gibi hareketler, kullanıcının okumak istediği bir metni ya da görmek istediği bir resmi yakınlaştırarak daha rahat inceleyebilir hâle gelmesi mobil cihazların kullanımlarını ve mobil uygulamalarının çeşitliliğini arttırmıştır. (Keskin ve Kılınç, 2015: 68). Mobil cihazların hâkimiyeti sadece kullanıcı sayılarından değil; aynı zamanda harcanan zamanla ve bunun diğer cihazlarla nasıl karşılaştırılacağıyla ilgilidir. App Annie'nin “Mobile of Mobile 2021” adlı raporu insanların cep telefonları ile geçirdikleri zamanın canlı TV'den daha fazla zamana karşılık geldiğini ortaya koymakta, bu durum ortalama bir internet kullanıcısının mobil cihazlarında da uygulama akışı yoluyla TV içeriğini giderek daha fazla tercih ettiğini göstermektedir. GWI verileri, her 10 internet kullanıcı-sından 9'unun akıllı telefonları aracılığıyla çevrim içi olduğunu ve cep telefonlarının tüm dünyada en yaygın kullanılan internet cihazı olduğunu göstermektedir.

Mobil iletişim araçlarının hayatın her alanına dâhil olması, dinin de siber uzama çok boyutlu olarak genişlemesini sağlamakta, dijital din kapsamında bilgisayarla yapılabilecek tüm pratiklerin, mobil cihazlarla yapılabiliyor olması, mobil cihazların önemini ve işlevselliğini ortaya koymaktadır. (Haberli, 2019: 310) İnteraktivitesiyle dinlere geleneksel medyanın sunamadığı birçok imkânı sunan, dinin inanç, ibadet, bilgi ve ahlak boyutlarını tecrübe bağlamında önemli bir araç hâline gelerek sınırsız kitleye

ulaşma imkânı tanıyan bu cihazlar, dinî iletişim için kolay taşınabilirlik, rahat erişim, basit kullanım gibi özellikleriyle en pratik yöntem olmuştur. Bu nedenle dinî hassasiyeti bulunan kullanıcılar, kurum ve kuruluşlar mobil cihazları dine hizmet bağlamında önemsemekte, neredeyse tüm inanç sistemleri mobil ortamda temsil edilmektedir. (Menekşe, 2015: 158) Örneğin mobil cihazlardaki binlerce dinî uygulamadan biri istenilen yer ve zamanda Katolik bir Hristiyan'ın uygulamayı yöneten Katolik bir rahibe günahlarını itiraf etme fırsatını sunan “Confession: A Roman Catholic App” isimli uygulamadır. (Haberli, 2019: 310) Dahası İsa'nın kendi Facebook sayfası, Buddha'nın tweetleri ve Mekke'ye karşı dua etmenize veya Papa ile bağlantı kurmanıza yardımcı olabilecek sayısız dinî mobil uygulamalar vardır. (Campbell, 2012: 10)

Campbell ve arkadaşlarının (2014) “There’s a religious app for that! A framework for studying religious mobile applications” adlı çalışması, dindar kullanıcıların dinî mobil uygulamalarını kullanım motivasyonlarını ve amaçlarını analiz etmekle ilgilenen, aynı zamanda uygulama geliştiricilerin dinî hedefleri tasarımlarına nasıl eklediklerini araştırmak isteyen akademisyenler için iyi bir başlangıç noktası sunar. Bu çalışma; Budizm, Hristiyanlık, Hinduizm, İslam ve Yahudilik dinleri için geliştirilen uygulamaların işlevlerini karşılaştırması açısından da benzersizdir. iTunes uygulama mağazasında bulunan dinî içerikli mobil uygulamaları incelemeye yönelik yeni bir metodolojik yaklaşım sunan bu araştırmada, beş büyük dünya dini ile ilgili uygulamalar hakkında kapsamlı incelemeler yapılmış, 451 dinî uygulamanın işlevlerini ve amaçlarını belirlemek, bu uygulamaların çerçevesini sunmak için yapılan çalışmalar neticesinde, dinî mobil uygulamaların 11 ortak kategorisi tespit edilmiştir:

- Dua
- Meditasyon
- Ritüel
- Kutsal Metinler
- Adanmışlık İbadeti
- Dinî Hizmetler
- Dinî Sosyal Medya
- Dinî Oyunlar

- Dinî Hikmet ve Liderler
- Dinî Medya Yayınları
- Çocuklar için Dinî Uygulamalar (Campbell vd., 2014:54).

Araştırma tematik bir analizle, dinî uygulamaların tipik iki ana kategoriden biri ile ilişkilendirilebileceğini ortaya çıkarmıştır:

Dinî pratiklere yönelik uygulamalar

Dinî içerikle gömülü uygulamalar

Dinî pratiklere yönelik uygulamalar, somut dinî ritüellerle ilgili bilgiler veren veya yardım sağlayan uygulamalardır. Bu uygulamalar, dinî uygulamaları veya deneyimleri kolaylaştırmaya yardımcı olarak doğası gereği dinî bir işleve hizmet eder (örneğin, kutsal metinlerin incelenmesi veya birine dua etmeyi öğreten bir dua uygulaması gibi). Kutsal Metinsel Nişan, Dua, Odak / Meditasyon, Adanmışlık, İbadet ve Ritüel uygulamalarının tümü bu ana kategoriye girer. Dinî içerik barındıran uygulamalar ise belirli bir dinî bilgi veya materyal biçimine erişim sağlayan uygulamaları ifade eder. Bu kategorideki birçok uygulama yerleşik dinî uygulamaların kolaylaştırılmasını sağlamak yerine dini seküler uygulamalara yerleştirir. Örneğin Dinî Sosyal Medya uygulamaları, dinî fikirlerin, inançların veya bilgilerin, sosyal medya etkileşimlerine veya bu tür platformlarla etkileşimlere olanak tanıyan bir uygulamaya yerleştirildiği uygulamalardır. Dolayısıyla sosyal medya uygulamaları, uygulama tasarımcısının amacına ve kullanıcının niyetine bağlı olarak dinî veya seküler katılım için kullanılabilir. Dinî Hizmetler, Dinî Bilgelik ve Liderler, Dinî Medya, Dinî Oyunlar, Çocuklar İçin Dinî Uygulamalar bu kategorinin kapsamına girer. (Campbell vd., 2014:166)

Dinsel alanın, mobilize ediliş süreci, dindar kullanıcıların hayatına hızla nüfuz ederek kutsala dair anlam dünyalarına farklı bir yön vermiştir. Mobil dinî uygulamaların çoğunun ücretsiz olması da kullanıcıların benimsemesini hızlandırmıştır. Bu uygulamalar aracılığıyla elde edilen dinî bilgiler günlük hayat telaşı içinde ibadetlerin yerine getirilmesinde hem yardımcı olmakta hem de uygulamaların gönderdiği bildirimlerle dindar kullanıcılar dinî ritüelleri için uyarılarak dinî buyrukları hatırlatılmaktadır. Örneğin Müslümanlar için hazırlanan sabah namazına uyandırma özelliği bulunan bir uygulama kullanıcı tarafından “Kıldım” butonuna tıklanmadıkça ses bildirimleri göndermeye devam ederek dindar kullanıcı

için namazın sürekliliğine ve sistematik bir şekilde yerine getirilmesine olanak sağlamaktadır. Bir başka örnek ise amel defteri özelliğiyle kullanıcıya gün içinde yapması gereken ameller için ekranda çıkan butonu işaretlemesini bildirimlerle hatırlatan bir uygulamadır. Bu uygulama ile dinî ritüeller çizelge şeklinde kaydedilmekte, kullanıcı, metafizik alana dair söylemleri göstergeler üzerinden somutlaştırıp anlamlandırmaya çalışmakta böylece metafizik alana ve bilgiye ait karmaşık mesafeyi ulaşılabilir ve anlaşılır bir şekilde dönüştürmektedir. (Doğan, 2018: 51)

Mobil Uygulamalarla Gerçekleştirilen Dinî Pratikler

Kullanım kolaylığı, anında erişilebilirlik ve içerik zenginliği sayesinde kullanıcıların dinî hayatlarını kolaylaştırıp zenginleştiren mobil uygulamalar, cep telefonlarına ücretsiz indirme ve kurma izni verilen çeşitli yazılımlar, dinî kimliğe sahip kişi ve kurumlar için dine hizmetin veya dinî pratiklerin yeni alanı olarak popüleritesini artırmaya devam etmektedir. Aşağıdaki tabloda, mobil uygulama üzerinden gerçekleştirilen dinî pratikler listelenmiştir:

Tablo 1: Mobil Uygulamalarla Gerçekleştirilen Dinî Pratikler

Kutsal gün ve gecelerde kutlama mesajı göndermek	İbadet etmek
Dinî kitaplar hakkında detaylı bilgi edinmek	İbadet vakitlerini öğrenmek
Dinî duyguları paylaşmak	Meditasyon
Dinî sorulara cevap aramak	Dinî organizasyonlara katılmak
Dinlere ait gelenekleri tanımak	Dinî hizmetler hakkında bilgi edinmek
Dinî müzikler dinlemek	Görsel yollarla ibadetleri öğrenmek
Dinî mekânları sanal ortamda ziyaret etmek	Dinî metinler üzerinde çalışmak
Dinî tören ve ayinleri yayınlamak	İbadet ve muamelata dair bilgilere ulaşmak
Dinî metinleri ezberlemek (Hafızlık)	Bir bölgedeki kutsal mekânları tespit etmek
Bir bölgedeki helal restoranları tespit etmek	Kibleyi tayin etmek
Zekât ve kurban bağıışı yapmak	Din hizmetlerine erişim

Dinî zaman, gün, gece ve dönemleri hatırlamak veya öğrenmek	Kutsal mekânlardan canlı yayınları izlemek
Dinî eserler, yayınlar ve içerikleri satın almak	Kuran okumak / dinlemek
Sünni, şii ve sufi bağlamlarında ulus ötesi topluluklar kurmak	Çevrim içi fetva hizmeti sunmak
Dinî kaynaklı otoriteler, dini ortak görüşler geliştirmek için platformlar oluşturmak	İnternet üzerinden dinî yayınlar yapmak
Tecvid öğrenmek / öğretmek	Hac deneyimlerini geliştirmek
Sanal ibadethaneler açmak	Kutsal metinleri çevrim içi ortama aktarmak
Geleneksel kanalların dışında romantik ilişkiler düzenlemek	Sanal bir dinî ağ oluşturmak
3 boyutlu dünyalarda yapılan sanal bir ritüele katılmak	Dua isteme/etme
Yerel ezan vakitlerini öğrenmek	Mekke'ye namaz için canlı bağlantı sağlamak
Çeşitli uygulamalı ibadetleri bilmeyenlere görüntülü öğretmek	Dinî kitap ve makaleler hakkında detaylı bilgi edinmek
Dinî bilgi ve duygu paylaşımında bulunmak	Ayet ve hadisleri okuma ve dinlemek
Dinî konulardaki sorularına cevap bulmak	Dinlere ait gelenek ve inançları tanımak

Her dinin bir mesajı vardır ve topluma bunun iletilmesi gerekir. İnsanlar sahip oldukları inancı tanıtmak veya diğer toplumlara aktarmak isterler. Bu durum kitle iletişim araçlarını din açısından önemli kılmaktadır. Dinler; mesajlarını iletebilmek için her çağın teknolojik imkânlarından yararlanmışlardır. İnternetle gelen interaktif iletişim ortamı dinî iletişim için bir dönüm noktası olmuştur. Din olgusu, dijital kültüre aşama aşama eklenmiş ve dinî akımların çalışma yöntemlerinde köklü dönüşümlere yol açmıştır.

Geleneksel ve Dijital Din Teorisi

Her dinin bir mesajı vardır ve topluma bunun iletilmesi gerekir. İnsanlar sahip oldukları inancı tanıtmak veya diğer toplumlara aktar-

mak isterler. Bu durum kitle iletişim araçlarını din açısından önemli kılmaktadır. Dinler; mesajlarını iletebilmek için her çağın teknolojik imkânlarından yararlanmışlardır. İnternetle gelen interaktif iletişim ortamı dinî iletişim için bir dönüm noktası olmuştur. Din olgusu, dijital kültüre aşama aşama eklenmiş ve dinî akımların çalışma yöntemlerinde köklü dönüşümlere yol açmıştır.

Siber uzamda oldukça etkin bir şekilde kendine yer edinen din fenomeni; tebliğ, irşat, misyonerlik gibi faaliyetler için fırsat yakalarken, dindar kullanıcılar da zaman ve mekân engelini ortadan kaldıran sanal ağlar sayesinde sosyalleşerek sanal cemaatler oluşturmaktadırlar. Bu durum dindar kullanıcıların sanal cemaatler içinde özgürce hareket etmesine, akışkan avatarlara dönüşmesine, kurumsal dinî yapılardan bağımsız sanal bir dinî çevre oluşturmalarına imkân tanımıştır. Dinî söylem yaratmanın en etkin yolunun medyadan geçtiğinin bilincinde olan tüm dinsel hareketler yeni medyayı aktif olarak kullanmaktadır. Dindar kullanıcılarla iletişime geçme, dinî yorum ve dua paylaşma, günah çıkarma, evlilik siteleri, sanal hac uygulaması, dinî bilgi edinme, online zekât verme, kurban bağışlama gibi dinî yaşayışa ilişkin faaliyetler, sosyal medya ortamının inanç sahiplerine sunduğu fırsatlardan birkaçıdır. Kullanım kolaylığı, anında erişilebilirlik ve cep telefonlarına ücretsiz indirme gibi özellikleri sayesinde kullanıcıların dinî hayatlarını kolaylaştırıp zenginleştiren mobil uygulamalar da dindar kullanıcılar için dinî pratiklerin yeni alanı olarak görülmektedir.

Yeni iletişim teknolojileri ve yeni medya araçlarında yaşanan değişiklikleri ve dinin dijital kültür içinde nasıl tasarlandığını tanımlamak için kullanılan “dijital din” olgusu devingen ve akışkan bir yapıdadır. Burada dinî anlam dijital bağlamın içinde yeniden üretilir ve bütün küresel zeminde yayılım gösterir. Dinin sanallaşarak siber uzamda yayılışını ve online pratiğe dökülmesi sürecini inceleyen araştırmacıların ilgi duydukları dinî bilginin otantikliği, dinî kimlik, sanal cemaatler, dinî otorite ve online ritüel gibi temalar, yeni medya ortamlarını dindarlığın yeni deneyim sahalarından biri hâline getirmektedir.

İnternet ortamındaki dinin sunumu, Helland'ın (2000), “Religion Online (Çevrim içindeki Din)” ve “Online Religion (Çevrim içi Din)” tipolojisi etrafında şekillenmiştir. Religion online yaklaşımını temel alan web sitelerinin amacı sörfçülere ilgili dinin ilkeleri, inançları, semboller-

ri, ritüelleri ve dinî metinleri hakkında bilgi vermektir. Online religion yaklaşımını temel alan web siteleri ise sanal cemaatler oluşturmayı ve ilgili dinin mesajını diğer inanç ve dinin mensuplarına iletmeyi amaçlayarak propaganda ve misyonerlik özelliği taşır. Her yenilik ve değişimde olduğu gibi iletişim teknolojilerinin gelişmesinde de dinî hayat için avantajlı ve dezavantajlı yönler vardır. Dijital iletişim araçlarının dinî tecrübe ve alışkanlıkların içine girmesi çeşitli kaygılara yol açmış, dinin geleneksel yapısını bozmakla eleştirilmiştir. Dinin dijitalleşmesi; kullanıcı odaklı din olgusunun gelişmesiyle çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Sanal ağların dinî metinlerin dijital ortama aktarılıp her an okunabilme imkânı sağlaması klasik doğrusal metinlerin yerini, hiper-metinsel metinlere hatta sosyal medya paylaşımlarına bırakmasına, geleneksel okuyucununun ihtiyaç duydukları dinî bilgiyi öğrenmek için din adamlarına daha az ihtiyaç duymasına, açıklayıcı ve yorumlayıcı bir otoritenin yokluğunda dinî metinlerin geleneksel bağlamından kopuk motamot alınmasına ve sosyal medyayı oldukça aktif kullanan medyatik vaizlerin ortaya çıkması gibi bazı sorunlarla karşılaşılmasına sebep olmaktadır.

Dijital kültürün akışkanlığında siber uzamla gündelik hayat arasında anlık geçişler yaşayabilen kullanıcıların dindarlık görünümününun sabit ve durağan kalması beklenemez. Bu anlamda dindarlığın online ve offline uzamlar geçişkenliğinde nasıl deneyimlendiğine dair bireysel ve toplumsal düzlemde dinî hayata yansımalarının izini sürmek önemlidir. Siber uzamın, aynı anda aynı mekânı paylaşma zorunluluğunu ortadan kaldırmasıyla birlikte dijitalleşme sürecinde disiplinlerarası yeni bir çalışma sahası olarak ortaya çıkan dijital din çalışmaları, yeni medya ağlarıyla birlikte daha yondeşik ve akışkan bir hâl almıştır. Bugün toplumumuzun bir aynası konumunda olan yeni medya görmezden gelemeyeceğimiz toplumsal bir ortam hâline gelmiştir. Dijital kültürün gündelik yaşantıyı bu denli kuşattığı bir dönemde dijital din olgusu gerçekliğinin öneminin günbegün artacağını söylemek zor değildir.

Bu çalışmada dijital din olgusu ortaya çıktığı mecra olan internetin sanal dünyası çerçevesinde değerlendirilmiş ve kavramsal olarak ele alınmıştır. Çalışma üç ana izleği takip eder: İlkin kültür kavramının tanımları ve sözlü kültürden dijital kültüre geçişte tarihçesine yer verilmiş, dijitalleşme sürecinin kültüre yansımaları, dijital göçmenler ve dijital

yerlilerin kullandıkları dijital kültür araçlarının gündelik hayatlarına bakan yönü; dönüşen kamusal alan ve ticaret anlayışı, uzaktan eğitim ve dijitalleşen sanat, e-devlet ve e-ticaret gibi yeni kavramlar ışığında incelenmiştir. İkinci olarak geleneksel dinin toplumsal işlevleri ele alındıktan sonra iletişim modellerinin dinî iletişime uyumuna yer verilmiştir. Son olarak ise dijital din olgusunun kavramsal çerçevesi oluşturulurken, bu alanda yapılan güncel çalışmalar incelenmiştir. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan bu izlekte dinin yeni iletişim teknolojileri ile internet üzerinde işlevsellik kazanmasına kadar geçen süreç, yeni medya araçları ve mobil uygulamalar kapsamında çalışılmış, dijital dinin yan etkileri tespit edildikten sonra dijital din olgusunun geleneksel dinî söylem ile karşılaştırılması ile tartışmaya açılmıştır.

Bu araştırmanın konusu iletişim çalışmaları, dinî iletişim, ilahiyat, yeni medya araştırmaları gibi multidisipliner bir alana denk düşmektedir. Dijital kültür, dijitalleşme ve dijital din literatürüne katkı sunan çalışmamızın ilahiyat alanına hâkim olduğu kadar iletişim bilimlerine de akademik olarak hâkim olan araştırmacılar için katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Tablo: Geleneksel Din ve Dijital Din Teorisi Karşılaştırması

Sabittir, sınırları keskindir.	Devingen ve akışkan bir yapıdadır.
Otoritesi kabul edilmiş kimseler tarafından üretilir.	Kullanıcılar tarafından üretilir.
Dindar kullar	Dijital (dindar) kullanıcılar
Kutsal metinler: matbu eserler	Dijital (dinî) kütüphaneler
Kitap eksenli irşat çalışmaları	Dinî içerikli web sayfaları, sosyal medya hesapları vb
Dinî kitaplar	Dinî içerikli sosyal medya paylaşımları, mobil uygulamalar vb.
Geleneksel otorite kaynakları (ulema, tarikat lideri vb.)	Web yöneticisi, moderatör, blok yazarı vb.
Dinî pratikler (ibadet, dua vb.)	Sanal ritüeller (sanal hac)
Geleneksel dinî sosyalleşme araçları (aile, sohbet, cami vb.)	Dinî sanal sosyalleşme ortamları (Facebook veya Whatsap grupları vb.)
Dinî topluluklar, cemaat ve tarikatlar	Sanal cemaatler
Klasik doğrusal dinî metinler (lineer text)	Doğrusal olmayan hiper-metinler, wikimetinler (non-lineer text)

Klasik metin okuyucu	Dijital okuyucular
Geleneksel dinî iletişim kanalları (imam, vaiz)	Sanal (medyatik) vaizler, youtuber
Kutsal mekânlar: cami, kilise vb.	Sanal mabedler
İbadetler için gerekli olan hazırlıklar (abdest vb.)	Sanal ritüeller için gerekli wi-fi şifresi

Bilindiği üzere bugün artık dijital kültür etkileşim, yakınsama, hipermetinsellik, izleyiciye/kullanıcıya dayalı içerik vb. özellikleriyle toplumun her alanına hükmetmektedir. Bu durumda sabit, sınırları keskin geleneksel bir dinî söylemin, modern dünyanın akışkan yaşam şartlarını yönetebilmesini bekleyemeyiz. Oysa “dijital din” devingen ve akışkan bir yapıdadır; belli bir ortama sabitlenemez, dinî uygulamanın geleneksel kısıtlamalardan ve kalıplardan kurtarılabilirdiği ve böylece ekranın ötesinde yeniden tasavvur edilebildiği metaforik bir çerçeve ortaya koyar, özgün ve esnek formlar üreterek kullanıcılara aktif bir şekilde keşfedebilecekleri yeni sahalara sunar. Geleneksel dinî söylemin üreticileri genellikle muhatap kitle tarafından otoritesi teslim edilmiş kimselerdir. (imam, hoca, vaiz, şeyh vb.)

Dijital din terminolojisi ise internet kullanıcıları tarafından üretilir. Hocanın rahlesi önünden kalkıp ekranın karşısına geçen geleneksel dinî yapının dindar kullanıcıları, dijital dinin kullanıcılarına dönüşmüş, otorite odaklı din yerini kullanıcı odaklı dine bırakmıştır. Benimsedikleri dinle ilgili bilgilerini artırmak isteyen dindar kullanıcılar, matbu eserlerden oluşan külliyata istedikleri yer ve zamanda kolay ve hızlı ulaşabilmek için dijital kütüphaneler kurmuşlardır. Bu kütüphaneye ulaşabilmek için ihtiyaçları olan tek şey internet erişimi olan dijital cihazlardır. Taşınabilir bu cihazlar sayesinde geleneksel dinin mahrem, kişiye bağlı veya kitap eksenli irşat çalışmaları yerini web sayfalarına, sosyal medya hesaplarına, youtube gibi video paylaşım platformlarına bırakmıştır. Hiper-metinler, sosyal medya paylaşımları ve mobil uygulamalar, dinî kitapların kısmen de olsa yerini almaya başlamış, geleneksel otorite kaynaklarına ek olarak web yöneticisi, moderatör veya blog yazarı bilgi kaynağı hâline gelmiştir. Geleneksel dinî pratikler siber uzamda fare işaretçisinin kullanımına indirgenerek online ritüele dönüşmüş, geleneksel dinî sosyalleşme araçları (aile, cami, vaaz vb.) yerini modern dinî sosyalizasyon aracı olan internet ortamına bırakarak sanal cemaatlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Kutsal mesajın sonraki kuşaklara taşınma aracı olan kutsal eserlerdeki klasik doğrusal metinlerin (lineer text) yerini siber uzamın dijital kütüphanesindeki dijital doğrusal olmayan hiper-metin veya wiki-metinler (non-linear text) almış, kullanım kolaylığı, anında erişilebilirlik, içerik zenginliği, kolay taşınabilirlik ve rahat erişim gibi pek çok avantajı sayesinde dinî bilgiye hızlı ulaşımda önceliği alan dijital cihazlar klasik metin okuyucusunu dijital okuyuculara dönüştürmüş, geleneksel dinî söylemin dindar kullarının dinî iletişim kanallarına (din görevlisi, imam, vaiz, müfessir, dinî içerikli kitaplar vs.) ulaşmada yaşadıkları mali sıkıntıları ve fiziksel yetersizlikleri ortadan kaldırmıştır. Bu avantajlar aynı zamanda dinî bilgiye ulaşmada ihtiyaç duyulan aracı, hoca, şeyh vb. otoritelere olan ihtiyacı da azaltmıştır.

Görüldüğü gibi dijital din olgusu pek çok açıdan, tarihsel olarak temellenmiş topluluklara bağlı inanç kalıpları ve ritüelleri olan geleneksel dinî öğretilerden farklı bir dijital yaşam formu sunmakta, itikat ve ibadetle ilgili bilgi ve pratikleri geleneksel yapıdan uzaklaştırmaktadır. Bir yandan geleneksel dinî söylem, propaganda, öğreti, kurumsal yapı, hiyerarşi, otorite, kimlik vb. birçok unsur bu akışkan formun içinde kendine yer edinmeye çalışırken diğer taraftan etkisi zamanla daha net ortaya çıkacak olan dijital din olgusu dinselliği reforma zorlamaktadır. Nasıl ki teknolojik etkiden ve yan etkilerden kullanıcıların kendilerini soyutlaması imkânsız ise dindar kullanıcıların da dijitalleşen dinden uzak kalmaları mümkün değildir. Dijital din olgusu ile aralarına mesafe koyanlar bu gerçekliği yok sayamazlar.

Geleneksel dinî söylemde temel dinî kaynaklara hâkim ve dinî bilgiyi yorumlayıp geliştirecek ilmî seviyeye sahip olan ulemanın (ilmiye sınıfı) geleneksel toplumun dinî kimliğini koruma noktasında önemli bir misyonu olmuştur. Değişen gündelik yaşam şartlarına göre kutsal metinlerin geçerliliğinin ve devamlılığının sağlanmasında etkin rol alan ulema olası sorunları kendi metodolojik çabasıyla gidermeye çalışırken (kıyas, icma, içtihat, fetva) hem dinselliğin hayatla irtibatını canlı tutmuş hem de dinin temel referanslarını muhafaza etmiştir.

Geleneğin koruyucusu olan dinî otoritelerin kurumsallaşması meşrulaşarak kuvvet kazanmasını sağlamış, siyasi yapı ile dinî yapı iç içe geçmiştir (halifelik, imamet, şeyhülislamlık vb.). Aydınlanma çağı, laiklik ve sekülerlik ile dinî otorite siyasi alandan çekilmek zorunda kalmış,

dinin gündelik hayattaki geleneksel rolü köklü değişikliğe uğramaya başlamıştır. Bu değişim sürecinin yarattığı dindarlık, geleneksel reflekslerin karşılamakta zorlanacağı bireyselleşme, seküler yaşamı arzulama vb. her düzeyden talepleri ve yeni anlam arayışlarını beraberinde getirmiştir. Modernleşmenin bireysel dindarlık anlayışlarını öne çıkarması, tarikat ve cemaat tipi dinî grupların, dini istismar ettikleri şeklinde bir toplumsal algı oluşturmuştur. (Kaya, 2018:87) Burada önemli olan şey dinî geleneğin bilgiyi düzenleyen bir mekanizma olarak fonksiyonel olduğu ve din, bağlayıcılığını yitirdiğinde (dinden geriye kalan yalnızca retorik olduğunda) neye dikkat edileceği noktasında bir düzensizliğin ortaya çıktığı gerçeğidir. (Postman, 2006: 96)

Günümüzde bu geleneksel birikime küreselleşmenin etkisiyle değişik kültür ve dinlerin birikimlerinin de karışmasıyla modernleşmenin ve dijital kültürün tabiatına bağlı tesirlerle yerleşik dindarlık ve dinî hayatın yeniden şekillenmesi ihtiyacı doğmuştur. Dijital kültürün diline ve problemlerine yeterli derecede uyum sağlayamayan ulemanın konumu pek çok geleneksel kurumda görüldüğü gibi sarsıntıya uğradığı ve her otorite gibi dinî otoritenin de çoklu ilişkiler ağı içinde erimeye başladığı gözlenmiştir. Ulema çoğu zaman günümüzün problemlerine uzak kalmakla hatta bu konularda yeterince çaba göstermemekle suçlanmıştır. Modern söylem ağları içinde diğer birçok geleneksel anlayışın dönüşümünde gözlendiği gibi ulema konusunda da ciddi bir tıkanma yaşanmıştır.

Dijital kültür ortamında dinî bilginin elde edilmesi, yeni nesillere aktarılması ve yeni problemlere söylem arayışı noktasında kadim ulema geleneğinin rehberliğine duyulan ihtiyacın zayıfladığı açıktır. Geleneksel ulemanın dinselliği hayatın tüm alanlarına yayma girişimi ve din hakkında yorum yapma hakkı tekelinden çıkmıştır. Bireyselleşmenin arttığı, dinsel alanın ticarileştiği, dijital yerlilerin dinî taleplerini, dinî yaptırım gücü olan geleneksel otoritenin yokluğunda kim/ne/nasıl karşılayacağı vb. sorular önemli tartışmalara sebep olmuştur.

Tüm referans ve aidiyet bağlarının meşruiyetini devre dışı bırakmaya çalışan modernliğin, küreselleşme ve sekülerleşmenin temel parametreleri arasında yer alan rasyonalizasyon süreçleri tarafından da bir hayli hırpalanan din fenomeni, postmodernizm ile özelleştirilmiş ve tüketim nesnesine dönüştürülmüştür. Kültürü dijital kültüre, eğitimi uzaktan

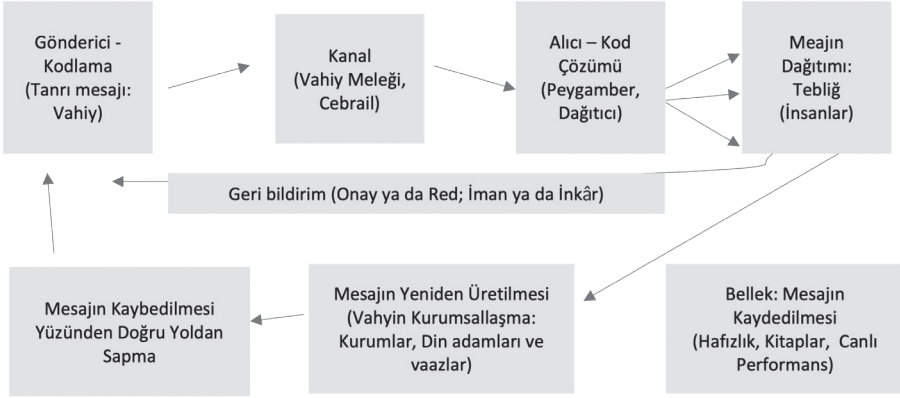
eğitime, ticareti e-ticarete dönüştüren dijitalleşme sürecine geldiğimizde geleneksel dinin terminoloji, ritüeller ve örgütlenme biçimleri ile aşama aşama siber uzama taşındığını, sosyal medya ve mobil uygulamaların yerleşik dindarlık anlayışlarını köklü biçimde etkilediğini görmekteyiz.

Geleneksel dinî söylemin siber uzama taşınma süreci ile başlayan çevrim içindeki (dijitalleştirilmiş) din, kullanıcıların internetin interaktivite ve senkronizasyon nimetlerinden yararlanarak inşa ettikleri dijital dine kaynaklık etmiştir. Teolojik açıdan tartışılmalı nokta da burasıdır: Helland'ın dijital dinî varlıklarını sınıflandırmak için geliştirdiği religion online (çevrim içindeki din) ve online religion (çevrim içi din) tipolojisi bize internet ortamındaki dinî söylemin ne ölçüde çevrim dışı ortamdaki ithal edildiği ya da ne ölçüde çevrim içi ortamda oluşturulduğu ayrımını verir. İnternetin bir iletişim aracı olma özelliğine dayanarak kaynaktan alıcılara doğru tek yönlü içerik akışı evresinde analogun dijitale dönüştürülmesi sürecinin bir parçası olan çevrim içindeki din ile geleneksel dinî öğretilerin ve ritüellerin dijital ortamda aynı şekilde muhafazası amaçlanmıştır. Geleneksel dinî metin ve söylemlerin dijital ortama dönüştürülmesiyle yapısal bir değişime uğramayacağı, aksine geleneksel dinin yeni bir yayılım alanında boy göstereceği düşünülmüştür. Burada gerçek dünyada ulaşılabilecek olan dinî içerik ve uygulamalar internet aracılığıyla sunulmaktadır. Yani kutsal metinlerin yazıya geçirilmesi, mesajın sonraki nesillere aktarılmasında nasıl bir araç görevi gördü ise interneti aynı anlamda düşünebiliriz.

Dijital din olgusunda tartışılan ve eleştirilen nokta dinlerin internet ortamıyla etkileşime girerek yeni dindarlık biçimlerinin ortaya çıkışını karakterize eden bu çevrim içi din tipolojisidir: Buradaki ayırt edici nitelik internetin aracı değil interaktif bir iletişim ortamı oluşudur. Dijital din olgusunu, geleneksel yapıdan farklı kılan bu interaktivite sayesinde gerçekleşen yayılma/dağılıma eğilimidir. Biz de bu noktada geleneksel din olgusunu ile Helland'ın "Online Religion (Çevrim içi Din)" olarak kavramsallaştırdığı dijital din teorisinde olduğu gibi interneti yeni bir iletişim ortamı kabul ederek şema üzerinden anlatmaya çalıştık:

Şekil 1: Tek Tanrılı Dinlerde Dinî İletişim Modeli

Geleneksel tek tanrılı semavi dinlere göre şekillenen bu model, Tanrı'nın insanlarla nasıl iletişim kurduğunu göstermektedir. **Tanrı** dinî mesajların kodlayıcısı ve kaynağıdır. Cebrail, mesajı güvenli biçimde hedefteki alıcıya yani peygambere iletir. Shannon-Viever enformasyon kuramına göre, eğer Tanrı ile peygamber arasında uzay-zamansal bir **mesafe** varsa mesaj **entropiye**, gürültüye maruz kalır. Fakat metafiziğin fiziğini yapmak biraz zor olsa gerek! **Cebrail**, mesajı tanrı ile insan arasında taşırken bozulmasına izin vermeden, ona ekleme veya ondan eksiltme yapmadan ne bir eksik ne bir fazla, tam olarak Tanrı nasıl kodladıysa hiç değiştirmeden mesajın hedefi ve **kod çözücü** olan peygambere iletir ki bu yüzden **Cebrail'e** “emin” deniyor. Bu süreçte peygamber sadece vahyi alan (reciever) değil, aynı zamanda bu mesajın kodlarını çözen (decoder) ve insanlara aktaran (distributer) elçi konumundadır.

Peygamber mesajın sentaktik ve semantik (lafız ve mana) kodunu çözüp bir distribütör olarak insanlara aktarır: Tebliğ. Tanrı'nın mesajını insanlara aktarmak. İnsanlar arasından bu mesajı kabul edenler Tanrı'ya iman ettiklerini, reddedenler ise Tanrı'yı inkâr ettiklerini bildirirler. İman edenler topluluğu, itaat ederek mesajı saklar ve gereğini yerine getirmeye başlarlar (kulluk, ubudiyet). Eğer Tanrı, geri bildirim olarak gönderdiği mesajı tümüyle reddedildiğini ya çok az kişi tarafından onaylandığını görürse tümünden cezalandırabilir: **Bir topluluğu helak etme**. Ya da inanmaları için peygambere bir anlığına, geçici tanrısal bir güç verebilir: **Mucize**. İnanlar topluluğu, tanrının mesajını, kesintisiz ve daimî olmadığından canlı belleklerine (hafızlık), toplumsal belleğe

(eğitim öğretim) ya da cansız nesnelere (kitaplar) kaydederler. Din, sonraki nesillere aktarılırken kurumsallaşır. Kutsal metinleri okuyacak ve halka anlatacak (irşat) din adamları ortaya çıkar. Din adamları bunu belli mekânlarda, kurallar silsilesi içinde ve dinî kitaplar denilen eserlere başvurarak yaparlar. Sonraki nesillerin Tanrı ile iletişimini belirleyen vahyin nasıl öğretildiği meselesidir. Sonraki nesiller mesajı alan distribütör ile de iletişim kuramazlar. Hz. Peygamber'in ashabı, vahiyle ikinci aşamada muhatap olurken sonraki nesiller ile vahiy arasına toplumsal kurumlar girer. Tanrı vahyindeki entropi artışı, mesajın aktarılması esnasında değil, mesajın kaydedilmesi ve sonraki nesillere öğretilmesi esnasında ortaya çıkar. En sonunda mesaj veri kaybı (**misenformation**), veri eklenmesi (**deseformation**) ve yanlış okunması (**mallenformation**) gibi bilişim unsurları yüzünden ya okunamaz olur ya da tümüyle unutulur. Tanrı ile insanlar arasındaki iletişim tekrar başlar.

Vahye dayalı bu iletişim biçimini özel kılan durum Tanrı'nın kaynak olmasıdır. Zira kaynak ile alıcı arasında ontolojik açıdan bir eşitsizlik durumu söz konusudur. Mesajın dağıtılmasına ise tebliğ denir. İnsanın vahiy (mesaj/ileti) karşısındaki tutumu, Tanrı (kaynak) ile olan ilişkisinin temelini oluşturur. Bu durumda kabul imanı, red inkân doğurur. İman edenler, kaynak ile iletişimin ilk basamağını gerçekleştirirken, inkâr edenler kaynakla olan bağlarını koparırlar ya da mesajı güvenilir bulmadıklarından ciddiye almazlar. Bunlara münkir (mesajı ve dolayısıyla Tanrı'ya reddeden) denir. Mesaja ve mesaj göndericiye inananlara ise mümin denir. Müminlerin, tanrı ile olan iletişim sürecinde yaptığı bütün ibadet türleri (namaz, oruç, dua vs.) bu iletişimin geri bildirim olarak adlandırılabilir. Zira Tanrı her an insanı dinler ve duasına katılır. (Mümin suresi 60. Ayet: "Rabbimiz şöyle buyurdu: "Bana dua edin ki size karşılık vereyim!) Kutsal mesajın saklanması ve sonraki nesillere aktarılabilmesi için hem sözlü unsurlardan (vahyin ezberlenmesi) hem de yazılı unsurlardan (vahyin Mushaf'a dönüştürülmesi) faydalanılmış, dinî mesajlara sahip olanlar (din adamları, hocalar, vaizler) bu bilgilerini yeni nesillere iletmeye devam etmiştir. Bu süreçte gelişen her türlü oluşum (dinî kurumlar, dinî otoriteler, cemaat ve tarikatlar) kendi içinde, insanların kutsal ile iletişim kurmalarına yol açan çeşitli iletişim ortamları oluşturmuş (camiler, kilise, ilim meclisleri, eğitim kurumları vs.), zamanla inancın tüm belirtilerini, davranış kalıplarını, yazılı kayıtlarını,

sistematik pratiklerini, kutsal metinlerde kullanılan sembolleri kapsayan bir gelenek inşa edilmiştir.

Dijital Dinin Yan Etkileri

TDK yan etki kelimesini “tedavi için uygulanan ilacın kişide kullanım amacı dışında sebep olduğu olumsuz etki, yan tesir” şeklinde tanımlamaktadır. Kişinin iyileşmek için aldığı bir ilacın yan etkisinden ötürü zarar görmesi gibi hayatımızı kolaylaştıran teknolojik ürünlerde beraberinde yan etkiler getirebilir. İnternetin, toplumun sosyal yapısından eğitim sistemine kadar günlük yaşamda pek çok alanı etkileyerek kullanıcılara sağladığı faydaların yanında ölçsüz kullanıldığı zaman birtakım duygu ve davranış problemlerine yol açarak internet bağımlılığına sebep olması teknolojinin yan etkileri arasında gösterilebilir. Burada dijital din olgusunun sağladığı kolaylıklarla birlikte taşıdığı yan etkiler, sorunlar ele alınmalıdır (Bk. Uylaş Aksu ve Işıklı, 2019).

Bilim ve din ilişkisi hakkında yapılan derin tartışmalar 16. yüzyılın ikinci yarısından günümüze değin devam etmektedir. Papa VI. Alexander’ın matbaaya karşı tavrı ve dile getirdiği gerekçeler ve “korkarım ki kitapların çoğalması, Tanrı’ya olan inancı zayıflatacaktır.” sözü aktüel tartışmalar noktasında geçerliliğini sürdürmektedir. Teknolojik aletlerin dinî hayat için hem avantajlı hem de dezavantajlı yönleri vardır. Zira her teknoloji, topluma yeni değerler kazandırırken işlevselliğini yitiren değerleri de kaybettirir. Çuhadar’ın (2020: 257) dijital teknolojilerle dinî pratiklerin doğal formlarının dönüşmesi (ticarileşmesi, küreselleşmesi), teknolojinin dinî pratikleri değiştirerek ana güzergâhından çıkarması anlamında kullandığı “dinsel makinizm” le birlikte dua, içli bir yakanştan tıklamaya indirgenmiş, sesli veya sessiz okunabilen Kur’an ayetleri akıllı kalem gibi araçlarla insandan bağımsızlaşarak dijitalleşmiş, kabristan ziyaretinde yerine getirilen pratikler sanallaşmıştır. Yazar, teknolojinin bireysel ve toplumsal hayata etkisi göz önüne alındığında dinsel makinizmin, teknolojik aygıtlara uyarlanmış bir dindarlık türünü ortaya çıkardığını söylemektedir. Bu, dinî bilgiye kolay erişimden veya dinî görünümün temsilinden öte bir durumdur.

Önceleri insan duyusunun birer uzantısı olarak ortaya çıkan teknoloji, zamanla teknolojinin uzantısı olan kullanıcılar yaratmış, insanın aletle girdiği diyalektikte bilincin ve bedeninin dönüşümü tetiklenmiştir.

(Gezginci ve Işıklı, 2018: 129) Dijital teknolojiler âdeta makinelere yüklenebilen, bedenden bedene ya da bulut sisteme aktarılabilen zihinsel bir varoluşun peşindedirler. Verilerin ve algoritmaların yaşadığımız dünyayı tanımladığı ve şekillendirdiği bir dönemden, insanların dijital desteklerle bedenlerini mükemmelleştirerek hafızalarını küçücük çiplere yükleyip bedensiz bir varoluşu tecrübe edebilecekleri dönemlere geçiş tahayyülleri bilim kurgu dünyasına da şekil vermektedir. (Şişman, 2019: 11)

Çağlar boyu hemen hemen her dinde modern iletişim araçlarına karşı geliştirilen tepkiler zaman içinde reddetme ve kabul etme arasında gelgitlere dönüşmüştür. (Akgül, 2017: 197) Günümüzün vazgeçilmez iletişim aracı olan internet de payına düşen eleştirileri almaktadır. Bir yandan eğitimin sürmesinde kaçınılmaz araçlar arasında olan internet, diğer yandan din eğitiminde kullanılması açısından dijital dindarlık denilen yeni tip bir din anlayışı oluşturması sebebiyle tartışma konusudur. (Furat, 2019: 31) Dijital dindarlık / teknoloji odaklı dindarlık / teknoloji destekli dindarlık gibi farklı tanımlarla ifade edilen bu durum dijital iletişim araçlarının dinî tecrübe ve alışkanlıkların içine girerek, onları teknolojikleştirmeye devam etmesi ile çeşitli kaygılara yol açmakta, dinin geleneksel yapısını bozacağı endişesi ile eleştirilmektedir.

Günümüz siber toplumunda dindar kullanıcıların sanal platformlarda çevrim içi dinî topluluklar inşa etme çabasına girmesi, bu ortamlarda dinî ritüelleri gerçekleştirmeye çalışmaları, dinî kimliğin siber uzamda daha girift bir hâl alması, dijital dinin geleneksel dinî söylemden görece farklılaşabileceği ve kendisine mahsus bir yapıya bürünebileceği sonucunu doğurmaktadır. (Dereli, 2018: 115) Bu mevzunun çeşitli tartışmaları başlatması kaçınılmazdır:

- Herhangi bir dinî konuda bilgi edinmek için din adamlarına duyulan ihtiyacın azalması, din adamlığının dinî bilginin aktarılmasındaki rolünü zayıflatabilir.
- Klasik doğrusal metinlerin hiper-metinlere hatta Twitter ve Facebook paylaşımlarına, “geleneksel okuyucu” rollerinin “dijital okuyucular” a dönüşmesine sebep olabilir.
- Dinî kitapların yerini alan hiper-metinler, sosyal medya paylaşımları ve mobil uygulamaları, kullanıcıların ibadet pratiklerini yeniden biçimlendirebilir.

- Dinî bilgilerin internetten edinilmesi kapı bekçiliğini zayıflatabilir.
- “Otorite odaklı din”in yerini alan “kullanıcı odaklı din” olgusu dinî ana akımları olumsuz yönde etkileyebilir.
- Yorumlayıcı bir vaiz veya açıklayıcı bir müfessirin olmayışı dindar kullanıcıları, geleneksel din tasarımı ve egemen tefsir geleneklerinden koparabilir. (Gezginci ve Işıklı, 2018:116)
- Geleneksel dinî söylemde var olan “iyiliği emretme, kötülükten sakındırma” öğretisi, irşat ve tebliğ görevi, ilim öğrenmenin farz oluşu ve edinilen bilginin başkalarına öğretilmesi vb. sorumluluklar Müslümanları dinî iletişimde aktif rol almaya iterken kimi zaman yaşanan odak kaymaları ciddi hatalara ve sapmalara yol açabilir. (Öz, 2017: 123)

Dijital din olgusunun gözlenebilir yan etkileri, dijitalleşen dine mesafeli yaklaşanlar için önemli ipuçları içerebilir. Zira gittikçe büyüyen ve etkisini genişleten dijital din olgusuna birçok yan etki eşlik etmektedir. Aşağıda bu yan etkilerden birkaçına değineceğiz.

i. Dinî Otoritenin Zayıflaması

Sözlü kültürde dinî bilgeliği duyduklarını ezberleyebilmeyi, dinî liderlik ise hitabet yeteneğini gerektirmektedir. Dinî bilginin tebliğ edilmesinde, ilk kaynak ile son alıcı arasındaki rivayet zincirinin güvenilirliği kutsal metinlerin kulaktan kulağa aktarılabilmesi için önemli bir kriterdir. Yazılı kültürde ise şimdi ve burada gerçekleşen yüz yüze ilişkilerin yerini, uzaktaki bir konuşan ile dinleyen arasında ayna işlevi gören yazılı iletişim almıştır. Artık kutsal mesajın iletilmesi için araya uzaklık girebilir, zaman bir sorun olmaktan çıkabilir olmuştur. Bu durum dinî bilginin irşat ve tebliğinde hafızlara duyulan ihtiyacı azaltmıştır. Önceleri yazının seçkinler, ilim adamları ve bilhassa dinî otoriteler tarafından yine seçkinlere hitap eden sözleri kaydetmek için kullanılıyor olması din ile toplumun entelektüel belleğini temsil eden saray / iktidar arasındaki bağın erken dönemlerde kurulmasını sağlamıştır.

Yazının icadı gibi her yeni teknolojinin insanlığı nereye götüreceğini bildiklerini zannedenler, beklenmedik sonuçlarla karşılaşmışlardır. Örneğin Luther’in matbaayı, “İncil satışını artıran Tanrı’nın en büyük inayeti” olarak görmesi, mütedeyyin bir Katolik olan Gutenberg’in aklının ucundan bile geçmemiştir. Oysa Luther matbaa sayesinde Tanrı’nın

sözlerinin her eve ulaşacağını ve insanların kendi kendilerinin Papası olacaklarını düşünmüş, bu çetrefilli mücadelede matbaa Luther'in tarafını tutmuştur. Matbaasında ilk olarak kutsal metinleri basan Gutenberg'in böyle bir ihtimali aklına bile getirmesi beklenemez. (Postman, 2006: 26) Dijital kültüre gelindiğinde ise internet teknolojilerinin dinî bilgiye erişimi klavye tıklamasına indirgemesi, inanca dair düşüncelerin ifade edilmesinde sunduğu fırsatlar, dinî kurumların otoritelerinin zayıflamasına sebep olmuştur. Geleneksel dinî söylem genellikle otoritesi teslim edilmiş kimseler tarafından üretilirken çevrim içi spontane dinî söyleme çoğunlukla din konusunda herhangi bir eğitimi olmayan kullanıcılar katkı sağlar. (Duman, 2019: 29) Bu durum, dinî otoritelerden (kiliseler ve din adamları gibi) alınmış dinî bilgi ve mesajların; siber uzamda tartışılarak sorgulanmasına yol açmıştır. (Haberli, 2019: 77) Her türlü kurumsal yapı ve hiyerarşiyi boşa çıkaran bu ortamlar, farklı fikirlerdeki kullanıcıları dinî inanç ve eylemlerin serbestçe dolaşıma sokulduğu bir zemine taşımıştır. (Akgül, 2017: 206) Patterson (2015) "Hiper Metin ve Değişen Okuyucu Roller" adlı çalışmasında kutsal kitaplarda, doğrusal metinlerin ve geleneksel okuyucunun yerini dijital doğrusal-olmayan metinler ve dijital okuyucuların almasının geleneksel okuyucu davranışlarında değişikliğe sebebiyet verebileceğini söylemekte, Walker (2018) ise klasik din eğitiminde yer alan "hocaya sorma" davranışlarının azalarak biteceğini ve din görevlilerinin dinî bilgileri geniş kitlelere duyurmada yeterli olmayacağını savunmaktadır. (Kılıç ve Acar, 2020: 10) Bazı araştırmacılar yeni medyanın dinî otoriteler üzerinde dört temel etkisinin bulunduğunu söyler: (Hülür ve Bekiroğlu, 2016: 150)

- i.** Dinî sembollerin ve dini iletişim dillerinin anlamlarını artık yeni medya belirlemektedir.
- ii.** Din ve medya arasındaki çekişmeyi bazı dinler kazanırken, bazıları kaybedecektir. Bu nedenle dinî kurumların kamusal alanda var olmaları için medyayı kullanmaları zorunludur.
- iii.** Medyanın etkisiyle gelişen dini arz piyasası, dinî otorite ve kurumların yanında çok sayıda başka seslerin de dinî piyasada ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.
- iv.** Geleneksel dinler bugün tarihle pek bağlantısı bulunmayan bir din piyasasıyla birlikte yaşamaktadır.

Dijital dinî cihazlar, hocaya başvurmadan namaz kılabilmeyi (namaz kıldırır seccade), hocanın rahlesi önüne oturmadan kutsal yazıyı öğrenebilmeyi (Kur'an okuyan kalem), bir bilene sormadan kible tayin edebilmeyi ve yakınlarda bir cami olmaksızın ezan duyabilmeyi (akıllı telefon uygulamaları), dinî ritüelleri herhangi bir eğitim kurumuna gitmeden öğrenebilmeyi ve hadis, tefsir, fıkıh vb. dinî dersleri ve sohbetleri istediği hocanın ağzından aynı zaman ve mekânı paylaşmadan dinleyebilmeyi (youtube videoları) mümkün kılmıştır.

Gelinen bu durum karşısında kullanıcıların dinî pratikleri öğrenmek ve yaşamak için ihtiyaç duydukları şey taşınabilir dijital cihazlar ve akıllı telefon ile internete bağlanabilecekleri wi-fi şifresi hâline gelmiştir. Dinî değerlerin yeniden tanımlandığı ve hiyerarşik olarak yeniden konumlandırıldığı değişim sürecinde, biçimin içerikle yer değiştirerek ekonomik değerlerin manevi değerlerin yerine geçtiği, yaşamın siber uzamda aktığı, sosyal ağlarda yerleşik değer kalıplarının sorgulandığı ve yeni tercihlerin tartışıldığı, seküler hayatın dinsel inançların içine daha çok sirayet ettiği bu ortamda, değerlerin metalaşmasıyla birlikte toplumların dinî alışkanlıklarının değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle küreselleşmeyi ve karmaşıklığı çok daha derinden hisseden dijital kültürün kullanıcılarının yaşadığı dinsellik kilise, cemaat, tarikat vb. tek bir kurumla anlatılamayacak kadar sarmal bir hâle gelmiştir. Zira küresel köyün dijital yerlileri dinî bilgiye öncesi gibi tek bir referanstan (cemaatleşmiş yapılar, köydeki imam, tarikat lideri, kilise papazı vb.) değil inanca dair enformasyon ve yorumların sınırsız olduğu bir uzamdan ulaştıkları için dijital göçmenlerin yaşadıkları ezber dinsellikler yerine akışkan ve sorgulayıcı dinsellikler yaşamaktadırlar. Bu durum kurumsallaşmış ve asıl amacından uzaklaşmış, genelde statükoya hizmet eden yapılara olan ilginin azalması, insanların kendilerini inançlı olarak tanımladığı hâlde bir dinî kuruma, tarikat ve cemaate bağlı olma zorunluluğu hissetmemeleri gibi sonuçlar doğurmaktadır.

Gallup araştırma şirketinin Amerikalılara her yıl iki kez dinî tutumları ve uygulamaları hakkında bir dizi soru sorarak hazırladığı anket, Amerikalıların ülke genelinde ibadethanelerdeki üyelik oranlarının seksen yıllık eğiliminde ilk kez %50'nin altına düştüğünü ortaya çıkarmıştır. Araştırmaya göre Amerikalıların 1999'da %70 olan bir kiliseye, sinagoga veya camiye bağlılık oranı 2020'de %47'ye gerilemiştir. Ankete katılan

1946'dan önce doğmuş ABD'li gelenekçilerin (traditionalist) %66'sı bir kiliseye üye iken 1946-1964 arası doğumlularda (baby boomers) bu oran %58'i, 1946-1980 arası doğanlarda (X kuşağı) %50 ve 1981-1995 arası doğumlularda (Y kuşağı) %36'dır. Araştırmanın, Z kuşağının yetişkinliğe ulaşan kısmı arasında kilise üyeliğine ilişkin sahip olduğu sınırlı veriler, şu ana kadar Y kuşağı için olanlara benzer kilise üyelik oranlarını göstermektedir. Bu veriler ışığında kilise üyeliğindeki düşüşün büyük ölçüde nüfus değişikliğine bağlı olduğunu, kilise üyeliğinin yaşla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu dinin kendisine değil de kurumsallaşmış dinî yapıya olan ilginin azaldığı ve genç kuşağın skolastik ve dogmatik karakterli egemen din anlayışından uzaklaşmaya başladığı şeklinde değerlendirebiliriz. Araştırmaya göre Y kuşağının %31'inin, Z kuşağının yetişkinliğe ulaşan kısmının ise %33'ünün dinî bir tercihi yoktur. Dinî kurumlar, cemaat ve tarikatlar vb. otoriteler üyelikleri kadar güçlüdürler ve tarihsel misyonunu devam ettirebilmek, faaliyetlerini sürdürmek, mali destek ve hizmet için üyelerine bağımlıdırlar. Dinî bir tercihi olmayan kişilerin herhangi bir kilise, cemaat ve tarikata üye olma olasılığı düşük olduğundan, ulemanın (tarikat lideri, şeyh vb.) önündeki zorluk, belirli bir inanca bağlı olanları resmî ve aktif cemaat üyesi olmaya teşvik etmekte.

ii.Kutsalın Tahribi

Dijital din, geleneksel anlamdaki dini yozlaştırmak ve bir dijital veya sözde-dindarlık durumu yaratmak noktasında eleştirilmektedir. Dinî terminolojinin kullanılması, dindarlığın bir dışavurumu olmaktan çok, sosyolojik ve politik motivasyonların olduğu dünyevi bir hak olarak yaşanmakta, seküler düşünce ve ifade özgürlüğünün gerçekleşmesi olarak değerlendirilmektedir. (Gezginci ve Işıklı, 2018: 130) Tim Hutchings (2015), sanal ortamlarda okunan İncil'in kutsallık statüsünün azaldığını, matbu eserlere nispetle daha farklı bir ilişki kurulduğunu iddia etmektedir. Bu durum dijital platformlarda yer edinmiş tüm dinî pratikler için genelleştirilebilir. Bu ortamlarda Kur'an okuma bağlamında düşündüğümüzde, benzer sonuçlarla karşılaşmak muhtemeldir. Örneğin; geleneksel dinî söylemde, Kur'an okurken abdestli olmak, uzanarak Kur'an okumamak gibi geleneksel usuller vardır. Ancak sanal ortamlarda Kur'an okurken bu adaplara riayet edilmesi noktasında bir zorunluluk hissedilmemekte, bu durum matbu eserlere gösterilen "kutsallık" seviyesinde farklılıklara

sebeptir. (Haberli, 2019: 311) Mesela elindeki Kur'an'ı bel hizasından aşağıda tutmamak için azami gayret gösteren geleneksel okuyucu, Kur'an-ı Kerim uygulaması bulunan telefonunu arka cebine koyarken dijital okuyucu olarak bir rahatsızlık hissetmesi gerektiğini düşünmemekte, abdesti olmadığı için Mushaf'a dokunmaktan kaçınan dindar kullar, dindar kullanıcılara dönüştüklerinde mobil uygulamalardan Kur'an okurken aynı hassasiyeti göstermemektedirler. (Çuhadar, 2015: 184)

iii. Dinî Bilgide Dezenformasyon

Geleneksel söylemde “doğru dinî bilgi” edinmenin yolu, alanında uzman ve ameli bütünlüğü bulunan hocalara/alimlere sormaktır (fetva). Bilginin özgürce dolaştığı, kimliklerin avatarlara dönüştüğü sanal ortamlarda ise herkes kendisinin alimidir. Din, sosyal medya mecralarında “sözde” bir fenomene dönüşmüştür. İslam dininde önemli görülen “en sevilen şeylerin paylaşılması” ilkesi, sosyal medyada mesaj paylaşımına indirgenmekte ve aldığı beğeni kadar sevap kazanılacağına inanılmaktadır. (Güler, 2016: 231) Bu ortamlarda “hocanın” değil, sosyal medya fenomenlerinin ne dediği daha önemli olduğu için dine ilişkin bir bilginin doğruluk ya da yanlışlığı da paylaşım sayısına göre belirlenmektedir. Bu durum, dine ilişkin sahipsiz bilgiyi, sonsuz bir bilgi havuzunda eritmektedir. (Duman, 2019: 29)

Resmî kurumlarca hazırlanan dinî içerikli mobil uygulamaların nitelik ve niceliklerinin yetersiz oluşu, içerdikleri dinî bilginin kontrol edilememesiyle artan hatalı, tutarsız, radikal ve ideolojik olması, dinî bilginin yanlış ve eksik iletilmesine sebep olmuştur. (Menekşe, 2015: 166-168) Bilginin güç olduğu çağımızda internetteki bilgilerin doğruluk sağlaması yapılamadığından, bu durumun bilgi kirliliği yarattığı da söylenebilir. İnternetin herhangi bir denetim mekanizmasına olanak vermemesi zaman zaman kararsızlıklara sebep olmaktadır. (Küçükcan, 2005: 215) Din konusunda toplumu yanıltmak için kasıtlı yanlış bilgileri servis etmek internet ortamında zor bir iş değildir. Bu ortamlarda dine yönelik karalama kampanyaları, dinin kutsallarına yönelik saldırılar kolayca organize edilebilmektedir. Özellikle dine ilişkin bir alt yapısı olmayan gençler, din konusundaki tasavvurlarını bu akışa göre şekillendirebilmektedirler. (Duman, 2019: 29)

iv. Mahremiyet, Riya ve Vaaz Kavramlarında Anlam Kayması

Dijital kültür ortamlarının bir ürünü olan dindarlık biçimlerinin dinin bir kısım adab ve erkanlarını zedeleyebileceği endişesi yaygındır. Bu endişelerin başında gelen mahremiyet kavramının özellikle post-modern dönemde önemli ölçüde dönüşmesi, akışkanlaşması, silikleşmesiyle ortaya çıkan medyatik yansımaları, yeni medyanın kendine özgü bir mahremiyet anlayışı oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum beklenenin aksine dindar kullanıcılar için de geçerlidir. “Kendini yayımla!”, “Kendini paylaş!” mantığıyla çalışan Youtube gibi sosyal medya platformlarında, dindar kullanıcıların hayatlarının tüm alanlarını sergilemesi yaygın bir durum hâline gelmiştir. Bu durum geleneksel dinî söyleme referansla teşhircilik olarak görülebilecek bir durumdur. Artan teşhir ise artan oranda gözetleme fırsatı sunar. Bu durum da teşhir edenle birlikte gözetleyeni ortak yaşamlar ağına dâhil eder. Bu ortaklığın sürdürülebilmesinin bedeli ise gözetlenmeyi kabul etmektir. (Eken, 2019: 70) Kullanıcı kendi rızası ile tüm özel hayatını, ailesi ve çocuklarını, ev ortamını, sofrasını kısaca mahremini tüm dünyaya sergilemekte sakınca görmemektedir.

Dindar kullanıcıların kendileriyle birlikte ortaya döktükleri alanlardan biri de mahremiyetle anlam kazanan ibadetlerdir. Bu mahremiyet kulun Tanrı ile arasındaki ilişkinin sınırlarını çizer. İbadetlerin medya gösterisinin bir parçası hâline gelmesi bu mahremiyet mantığının zedelenmeye başlamasına, gösterinin gösterişe dönüşmesine sebep olmuştur. Gösteriş ise kul ile tanrı arasındaki mahrem sınırların aşınması anlamına gelir. (Eken, 2019: 70) Bu da geleneksel tabiri ile riya denilen kavramın ta kendisidir. Dinin dijital kültürde gösterişçiliğe kaymasının nedeni, onun kapitalizmin etkisiyle ekonomikleşmiş bir kültürel değere dönüştürülmeye çalışılmasıdır. Dijital çağda din, bir inanç olarak dinî pratikleriyle yaşanmak yerine gösterişçi şekilde tüketilmeye başlanmıştır. (Al, 2019: 121)

Beğeni ve fark edilme üzerine kurgulanmış bir dünya olan Instagram'ın dinsel alanda mahremiyeti dönüştürme noktasında etkisi göz ardı edilemez boyuttadır. Muhafazakâr eğilimlere sahip olduğunu ifade eden bir kullanıcının “namaz selfiesi” ya da Kâbe gibi kutsal mekânlarda yapılan evlenme tekliflerinin paylaşılması, zekât-sadaka verme gibi kime verildiğinin bilinmemesi gereken yardımların fotoğraflanıp yüksek sayıda takipçi içeren sosyal medya hesaplarında (Instagram vb.) açık ve görü-

nür kılınması, bürokrasinin etkin olarak katıldığı cenaze törenlerinden selfie özellikli fotoğrafların paylaşılıyor olması, fark edilme, beğenilme ve görünürlülük gibi ihtiyaçları hedef alan davranış kalıplarının çevrim içi benlik sunumlarında gelinen noktayı ve dindarlığın değişen görünümünü ortaya koyan örneklerdir. (Polat, 2019: 52-56)

Günümüzde şöhret kültürünün kuşattığı alanlardan biri de din olgusudur. Şöhret kültürünün gelişim süreçlerine paralel olarak ortaya çıkan ve yaygınlık kazanan, sosyal platformları etkin bir biçimde kullanarak çektiği tebliğ videolarıyla şöhret kazanan ve sosyal medya hesaplarında milyonlarca takipçisi olan, yüz binlerce insanın bir araya geldiği stadyumlarda vaaz veren, reytingi yüksek talk-show programlarına konuk olarak sık sık davet edilen, karizmalarını teşkil eden konuşma, giyim-kuşam ve yaşam biçimleriyle âdeta bir pop starı andıran medyatik vaizler, dinî müzikle meşgul olan ünlüler ve dinî kimlikli moda ikonları, medyatik dinin temel göstergelerindedir. (Eken, 2019: 66)

Dinî konu ve konukların yer aldığı programlar, dindeki şefkat ve ödüllerin ön plana çıkarılması, konukların (vaizin) çok naif bir üslup kullanması, dinî emirlerin çok basite indirgenmesi neticesiyle medyatik bir kalıba sokularak yozlaştırılmış, yapay/sahte bir din görünümü oluşturmaları sebebiyle eleştirilmektedir. (Al, 2019: 139) Ciddiyetle kavranması gereken dinî meselelerin, reyting kaygısıyla eğlendirici bir formata dönüştürülmesiyle birlikte önemli ölçüde anlam ve muhteva kaybına neden olacağı düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda medyanın magazinleşme potansiyeline uyum sağlamayan dinî konuların kapsam dışında kalması, dolayısıyla dinî meselelerin sadece belli kalıplarda algılanması (Eken, 2019:64), stüdyonun dinî bir mekân hâline getirmek için hat yazıları, şelaleler, yeşil vadiler ve buna benzer dekoratif detaylarla süslenmesi, dinin tarihsel ve kutsal bir etkinlik olduğunu gösterecek tüm ayrıntılardan arındırılarak bir eğlenceye dönüştürülmesi söz konusudur.

Herhangi bir gelenek, teoloji ya da bir ruhsal aşkınlık duygusunun söz konusu olmadığı dinî görünümlü bu tür programlarda başlıca rol vaizindir. İzleyici sayılarını artırmak maksadıyla vaazlarının içeriğini ayarlama konusunda oldukça yetenekli olan tüm medyatik vaizler yazılı olmayan şu yasayı iyi bilirler: “İzleyici sayınızı ancak onların görmek istedikleri şeyleri sunarak arttırabilirsiniz.” (Postman, 1990:132-136) Oysa aslolan ya da olması gereken şey bu vaizlerin teknolojik araçlar saye-

sinde kaç kişiye daha ulaşabilirim düşüncesi yerine yeni bir teknolojik araç, din, kilise ve Tanrı kavramlarını değişikliğe uğratur mu endişesine kapılmaları gerektiğidir. (Postman, 2006: 30)

Bu programlar, dinî eğitim amaçlı olmaktan ziyade izleyicilerin dikkatini çekecek popüler konular üzerine eğilerek programın izlenilirliğinin devamının sağlanması amaçlanarak hazırlandıkları için verilmek istenen mesajın yüzeysel bir seviyeye indirgenmesine ve önemini yitirmesine yol açabilmektedir. Bu da doğal olarak, izleyicinin asıl mevzudan uzaklaşarak, dikkatinin dağılmasına neden olmaktadır. (Furat, 2009: 61) Özellikle din gibi önemli bir olgunun kitle iletişim araçlarında tüketilen, konuşulan, tartışılan bir reyting malzemesi hâline dönüştürülmesi “aracın amacın önüne geçişi” sorunsalı olarak görülmektedir. (Arslan, 2016: 13) Bu durum dinin televizyon programlarının içeriğini oluşturmasından ziyade, televizyon programlarının dinin içeriğini oluşturması gibi bir çıkmaza dönüşebilmektedir.

Sonuç: Dinde Dijital Dönüşüm

Dijital uçurum kapanıyor: Sanal ile gerçeklik arasındaki ayrımı, nesiller arasında sürdürmek anlamsız. Dijital uçurum kavramı hem bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimdeki eşitsizliği hem de internet kullanımı açısından farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki insanlar ve coğrafi alanlar arasındaki boşluğu tanımlamaktadır. Bu boşluk kuşaklar arasında da gözlemlenebilir. Yaşadığımız dijital çağda, sanal gerçekliğe aşına olan ve yabancı kalanlar arasındaki boşluk artarken, yeni iletişim teknolojilerinin getirdiği gelişmeler de nesiller arasında farklılaşmaya yol açmaktadır.

Dijital din, geleneksel din teorisi iletişim modelinden bazı kritik unsurlarda ayrılır. Z kuşağı, temel eserler ile kişisel inançlar arasında kurumsallaşmış dinin ve din adamlarının, eğitim ve öğretimin girmediği bir dijital kültürü yaşıyorlar. İnternet tabanlı iletişim üçüncü milenyum gençliğinin kendi kişisel inançlarını kurma yönünde hızlı adımları atmasıyla başladı. Geleneksel din, tüm kişi ve kurumlarıyla birlikte dijital dinin genişleyen etki alanı içinde gittikçe küçülüyor.

KAYNAKÇA

- Akgül, M. (2008). “Medya Ve Din Radyo İletişimi Ve Gözyaşı Fm Örneği”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6: 39-86.
- Al, A. (2019). *Medyadaki Dini İçerikli Yayınlarla İlgili İzleyici Algısı Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Arslan, M. (2016). “Kitle İletişim Araçları Medya ve Din İlişkisi Üzerine”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1).
- Askeroğlu, E. (2017). *Dijitalleşme Sürecinde Dönüşen Kültür Ve Yaşam Tarzları: Kuşaklar Üzerine Bir Tipoloji Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ballıkaya, C. (2015). “Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 33/87-106.
- Bilgiç, G. H.; Duman, D.; Seferoğlu, S. (2011). “Dijital Yerlilerin Özel-likleri ve Çevrim İçi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri”, *İnönü Üniversitesi, Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 257-263.
- Campbell, A. H. (2012). “Introduction: The rise of the study of digital religion. Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds”, London: Routledge, 1-22.
- Campbell, A. H. vd. (2014). “There’s a religious app for that! A framework for studying religious mobile applications”, *Mobile Media & Communication*, 2(2):154–172.
- Campbell, H.; Vitullo, A. (2016). “Assessing changes in the study of religious communities in digital religion studies”, *Church, Communication and Culture*, 1(1):73-89.
- Cerrah, L. (2015). *Sosyal Medyada Din Algısı (Twitter Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Chevalier, J.; Aydın, M. (1987). “Din Fenomeni”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1): 79-125.
- Çuhadar, M. (2015). *Dijitalleşen Din ve Diyanet*, M. Çamdereli, B. Önay Doğan, & N. Kocabay Şener içinde, *Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2) Köprü Yayınları*, İstanbul: 175-222.
- Dereli, M. (2019). “Dini Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması”, *İnsan ve Toplum*, 9(1), 85-115.
- Doğan, B. (2018). *Dindarların Dini Teknolojik Aletlerle Etkileşimi: Tekno-Dindar Pratikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin.
- Duman, S. (2019). “Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Fıkhi Hükümler”, *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 39: 28-31.

- Eken, M. (2019). Modern Görsel Kültürde Online Din: M Nesli'nin Online İnanç Pratikleri Üzerine Bir İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkilet, A. (2016). Arap Baharı ve Tahrir Özelinde İslam Coğrafyasında Yeni Medya Ve Toplumsal Hareketler, Medya Ve Din Tartışmaları Sempozyum Bildirileri, İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Fakültesi: 92-98.
- Eşgi, N. (2013). "Dijital Yerli Çocukların ve Dijital Göçmen Ebeveynlerinin İnternet Bağımlılığına İlişkin Algılarının Karşılaştırılması", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education), 28(3): 181-194.
- Eyüpoğlu O.; Batuk C. (2015). "Özsel Ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi Ve Protestan Ahlakının Mukayesesi", On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38: 95-122.
- Gedikoğlu E.; Özşirin, S.; Oğuş K. (2019). Sosyal Medya Dilenciliği: Sosyal Medya Mecralarında Sosyal Normların Dejenerasyonu, Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi 6. Uluslar arası İletişim Günleri Dijital Dönüşüm Sempozyumu: 230-251.
- Gezginci, G.; Işıklı, Ş. (2018). "Dindar Facebook Etkisi: Türk Kullanıcılar Üzerine Bir Analiz", Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDIAD), 1 (1): 111-133.
- Güler, İ. (2016). "Sosyal Medyada Din", Medya ve Din Tartışmaları Sempozyum Bildirileri, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları: 230-232.
- Günay, Ü. (2002). "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12: 1-20.
- Haberli, M. (2020). "Dijital Din Araştırmalarında Konu Ve Yaklaşımlar", [itobiad], 9 (2): 879-902.
- Hülür, A.; Bekiroğlu, H. (2016). "Çevrim içi Din: Dini İçerikli Bir Facebook Sayfasının Göstergibilimsel Analizi", Akademik Araştırma ve Danışmanlık Derneği Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 14(27): 145-164.
- Işıklı, Ş. (2014). "Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar", AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi, 5 (17): 89-122.
- Karabulut, B., (2015). "Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler", Göçmenler ve Melezler, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21:11-23.
- Kaya, A. (2018). "Geleneksel Dini Otoritelerde Dindarlık Anlayışı", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 10 (1): 68-91.
- Keskin, M. (2004). "Din Ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV:2.

- Kılıç, Ü. ve Acar, N. (2020). “Sanal dini iletişim motivasyonları üzerine bir alan araştırması: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencileri”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 3(1): 5-22.
- Köse, A. (2015). “21. Yüzyıl Türkiye’inde Gelenekle Modernite Arasında Din Alguları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49: 5-27.
- Kurt, A.; Günüş, S.; Ersoy, M. (2013). “Dijitalleşmede Son Durum: Dijital Yerli, Dijital Göçmen ve Dijital Göçebe”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(1): 1-22.
- Kürkçü, D. (2015). “İnternette Gazete Takibinde Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenler, İnet-Tr “15”, XX. Türkiye’de İnternet Konferansı, İstanbul Üniversitesi.
- Menekşe, Ö. (2015). *Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar*, M. Çamdereli, B. Önay Doğan, & N. Kocabay Şener içinde, *Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2) Köprü Yayınları*, İstanbul: 151-173.
- Okumuş, E. (2014). “Din ve Sosyalleşme”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(11): 442.
- Öztürk, B. (2019). “Dijital Radyonun Bir Avantaj Olarak Sunumu: 1 Şehir 1 Radyo”, *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi 6. Uluslararası İletişim Günleri Dijital Dönüşüm Sempozyumu*: 444-459.
- Polat, F. (2019). *Türkiye’de Değişen Dindarlık Göstergeleri Ve Sosyal Medya*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Postman, N. (1990). *Televizyon Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem*, (Çev. O. Akınhan): Ayrıntı Yayınları.
- Sevim S.; Sevim B. (2019). “İpler Kimin Elinde? Dijital Çağda İzleyicinin Özgür İradesi Sorunu”, *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi 6. Uluslararası İletişim Günleri Dijital Dönüşüm Sempozyumu*: 485- 497.
- Sirer E. (2019). “Televizyonun Dijital Dönüşümü: Vole Sosyal Medya Uygulaması Üzerinden Bir İnceleme”, *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi 6. Uluslararası İletişim Günleri Dijital Dönüşüm Sempozyumu*: 498-506.
- Şahin, M. Şahin, G. (2016). “Geleneksel Medyanın Yeni Rakibi: Yeni Medya ve Canlı Yayınlar”, *Yeni Medya*, (1): 50-63.
- Tonta, Y. (2009). “Dijital Yerliler, Sosyal Ağlar ve Kütüphanelerin Geleceği”, *Türk Kütüphaneciliği*, 23(4):742-768.
- Uyulaş Aksu, Z. ve Işıklı, Ş. (2019). *Teknolojik Zehirlenme, Semptomları ve Teknolojik Düzen*. ISophos, 2(2), ss.56-86.

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Genel Yayın No: **2121**

İlmî Eserler: **301**

Yayın Yönetmeni: **Doç. Dr. Fatih KURT**

Yayın Koordinatörü: **Bünyamin KAHRAMAN**

Editörler:

Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YEŞİLYURT

Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUGAY

Murat ÇİNİCİ

Tashih: **Esmâ ÇETİN**

Grafik & Tasarım: **Ali YÜCEER**

Baskı: TDV Yay. Mat. Tic. İşl.

Ostim OSB Mah. 1256 Cadde No: 11

Yenimahalle/Ankara

Tel: 0312 354 91 31

1. Baskı, Aralık 2021

ISBN: 978-625-435-142-6

2021-06-Y-0003-2121

Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 02.12.2021/69

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: 0312 295 72 93 - 94 Faks: 0312 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

İÇİNDEKİLER

- 7 TAKDİM I
- 11 TAKDİM II
- 17 YAPAY ZEKÂ VE DİN
Prof. Dr. Ercan ÖZTEMEL
- 33 YAPAY ZEKÂNIN SEKTÖRLERE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Bilal USANMAZ
- 43 DİN PSİKOLOJİSİ ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ
UYGULAMALARI
Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT
Bilim Uzmanı Murat ÇİNİCİ
- 55 YAPAY ZEKÂDA RUH/BİLİNÇ VE MENŞEİ PROBLEMİ
Dr. Mehmet ÖDEMİŞ
- 87 TOPLUM VE DİN BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAFALI
- 105 DİJİTAL DİN TEORİSİ: DİJİTAL DİN, GELENEKSEL DİNE KARŞI
Hilal GÖKBAYRAK
Doç. Dr. Şevki IŞIKLI

- 147 **DİNE BÜYÜK MEYDAN OKUMA: TRANSHÜMANİZM**
[Prof. Dr. Bilal SAMBUR](#)
- 161 **TRANSHÜMANİZM VE POSTHÜMANİZM BAĞLAMINDA TOPLUMSAL NİTELİKLİ İNANÇ GEREKSİNİMİNİN GELECEĞİ**
[Doç. Dr. Muhammet ÖZDEMİR](#)
- 175 **DİJİTALLEŞME-YAPAY ZEKÂ-TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA DİN VE DİNDARA DAİR**
[Doç. Dr. Ahmet DAĞ](#)
- 187 **TRANSHÜMANİZMİN HRİSTİYAN KÖKENLERİ**
[Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YEŞİLYURT](#)
- 211 **NİHİLİST TRANSHÜMANİZM: İNSANIN BUHARLAŞMASI**
[Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU](#)
- 219 **YAPAY ZEKÂ, TRANSHÜMANİZM VE DİN KAPSAMINDA GERÇEKLEŞEN ETKİNLİKLERİ DEĞERLENDİRME**
[Arş. Gör. Hafize YAZICI](#)
[Arş. Gör. Zeynep KELEŞOĞLU](#)